



SÜRGÜNDEN VATANA: OSMANLI HANEDANININ GERİ DÖNEN İLK ÜYELERİ (1924-1951)

Cahide SINMAZ SÖNMEZ*

Özet

3 Mart 1924 tarihinde Halifeliğin kaldırılmasıyla beraber Osmanlı Hanedanı üyeleri de süresiz bir şekilde sınır dışı edilmişlerdir. Sürgüne giden hanedan mensuplarının pek çoğu bu durumun kısa sürede son bulacağı ümidiyle ülkeyi terk etmişler, ancak dönüş süreci beklenenden uzun sürmüştür. Kadınlar 16 Haziran 1952 tarihinde çıkarılan özel bir kanunla dönüş izni alırken, erkekler ise 15 Mayıs 1974 tarihli Genel Af yasasının 8. maddesiyle geri dönebilmişlerdir. Ancak, 1952 yılına kadar yasağın devam ediyor olmasına rağmen bazı istisnai uygulamalar yaşanmıştır. Bu araştırmanın konusunu da 3 Mart 1924 tarihinden 16 Haziran 1952 tarihine kadar geçen süre içerisinde yaşanan istisnai örnekler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Halifeliğin Kaldırılışı, Osmanlı Hanedanı, Sürgün, Geri Dönüş, Pasaport Kanunu

FROM EXILE TO THE HOMELAND: THE FIRST RETURNING MEMBERS OF THE OTTOMAN DYNASTY (1924-1951)

Abstract

Members of the Ottoman Dynasty were sent into an indefinite exile after the abolishment of the Caliphate on March 3, 1924. A great majority of the dynasty members left the country with the hope that deportation would end soon, but the process of returning back to the country has lasted longer than expected. Female members of the dynasty have acquired the right to return with a special law issued on June 16, 1952 while the male members of the dynasty were able to return with the 8th article of the General Amnesty issued on May 15, 1974. However, even though the ban to return to the country has been active until 1952, some exceptional practices have been applied. The subject of this article the exceptional cases that have been experienced between March 3, 1924 and June 16, 1952.

Key Words

The Abolishment of the Caliphate, Ottoman Dynasty, Returning Back, Passport Law

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
Çanakkale/Türkiye. cahides@yahoo.com



GİRİŞ

Milli Mücadeleyle birlikte ulus devletin kurulma aşaması başlamış, Saltanatın kaldırılmasından sonra Osmanlı Devleti fiilen tarihe karışmıştır. Fakat saltanat kaldırılmış olmasına rağmen gerek yeni yönetim içerisinde yer alan kişilerin karşı tavırları, gerekse halktan gelecek olan tepkiler göz önünde bulundurularak hilafet kurumuna dokunulmamış ve Osmanlı Hanedanına mensup Abdülmecid Efendi 18 Kasım 1922 tarihinde 148 oyla halife olarak seçilmiştir. Hilafet kurumunun devam ediyor olması ve yüzyıllar boyunca ülke yönetimine sahip olan Osmanlı hanedanı üyelerinin halen Türkiye sınırları içerisinde bulunması, yeni yönetim açısından önemli bir tehdit unsuru olarak algılanmaktadır. Nitekim Kazım Karabekir, Refet Bele ve Rauf Orbay gibi Milli Mücadele döneminin önde gelen isimlerinin halifeyle olan yakın ilişkileri ve Abdülmecid Efendi'nin kendisini güçlendirme çabaları Halifeliğin kaldırılma sürecini hızlandırmış ve 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 431 sayılı "*Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memâliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun*" isimli yasa ile halifelik kurumu kaldırılmıştır. Bu kanun çerçevesinde Osmanlı hanedanına mensup erkek kadın bütün üyeler ile damatlar ülke dışına çıkarılırken, hanedana mensup kadınlardan doğan kimseler de bu madde kapsamına dahil edilmiştir. Sadece gelinlere ülkede kalabilme hakkı tanınmışken diğer üyeler, en fazla on gün içerisinde Türkiye Cumhuriyeti topraklarını terk etmeye mecbur tutularak, Türk vatandaşlığından çıkarılmışlardır. Kanuna göre; bu kişiler Türkiye Cumhuriyeti arazisi içerisinde yer alan taşınmaz mallarını bir sene içinde hükümetin bilgisi ve onayıyla tasfiye etmek zorunda olup; bu mallar tasfiye edilmediği takdirde bunlar hükümet eliyle tasfiye olunarak, bedelleri kendilerine verilecekti. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi dahilindeki tapuya ait taşınmaz mallarının millete intikal ettiği de kanun hükmüne bağlanmıştır.¹

Halifeliğin kaldırılması çerçevesinde Osmanlı hanedanı üyelerinin sınır dışı edilmesi Mustafa Kemal Atatürk'e göre bir zorunluluktur. Nitekim, 30 Ağustos 1924'te büyük zaferin ikinci yıldönümünde Dumlupınar'da yaptığı konuşmada Atatürk, hanedanın yurt dışına çıkarılmasını şöyle değerlendirmiştir: "... büyük zaferin ferdasına kadar İstanbul'da halife ve sultan namı altında bir şahıs ve onun işgal ettiği hilafet ve saltanat unvanı ile bir makam vardı. Fakat bu zaferden sonra millet o makamları ve o makam sahiplerini layık olduğu akibete isal etti... Arkadaşlar sarayların içinde Türk'ten gayri unsurlara istinat ederek, düşmanla ittifak ederek Anadolu'nun, Türklüğün aleyhine yürüyen çürü-

¹ *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 5, s. 323.



miş gölge adamlarının Türk vatanından tardı, düşmanların denize dökülmesinden daha rehakâr bir harekettir. Türk Milletinin mübarek vediai ecdat olan bu topraklarda tam manasıyla efendi olarak yaşaması, ancak o fuzuli ve bimâna olduktan başka, mevcudiyetleri mahzû zarar ve felaket olan makamların bertaraf edilmesiyle mümkün olabilirdi...’’² Hanedan üyelerinin canlarına kast edilmeden sadece sınır dışı edilmeleriyle gerçekleşen bu uygulama, İngiltere’nin yaklaşımıyla; bütün ihtilallerde olduğu gibi, Türk ihtilalinin en önemli başarısı olmasının yanı sıra kan dökülmeden gerçekleştirilmiş olması ise ayrıca dikkate değer bir durumdu.³ Necdet Sakaoğlu da sınır dışı edilen hanedan mensuplarının gönderilişlerini “...bir kıyım değil, uygar bir “sürgün treninin” yolcuları...” ifadesiyle yorumlamıştır.⁴

Bu kanunla Türkiye Cumhuriyeti Devleti Osmanlı Hanedanına mensup tüm üyeleri bir daha dönmek üzere sınır dışı etmiş ve böylece hanedanın sürgün süreci başlamıştır. Ülkeyi terk etmeleri için şehzadelere 24 ile 72 saat, kadınlara ise önem sıralarına göre bir hafta ile on gün arasında değişen süreler tanınmıştır. Bu kapsamda sınır dışı edilen ilk hanedan mensubu ise son Halife Abdülmecid Efendi ve maiyeti olmuştur. Abdülmecid Efendi ailesiyle beraber 5 Mart 1924 tarihinde ülke dışına çıkarılmıştır.⁵ Hanedana mensup diğer üyeler de on günlük süre içerisinde sınır dışı edilmişler ve her ne şekilde olursa olsun ülkeye girişleri yasaklanmıştır. Emniyet Genel Müdürlüğü kayıtlarına göre; ülke dışına çıkarılanların sayısı hizmetliler dahil, 234 kişidir.⁶

Bu kişiler için sadece çıkışa mahsus olmak üzere bir yıllık pasaport düzenlenmiş, Türk topraklarından transit olarak geçmeleri dahi yasaklanmıştır. Bu şekilde sürgüne gönderilen hanedan üyeleri, çok zor günler geçirmişler, Türk vatandaşlığından çıkarılmış olsalar da birçoğu başka bir ülkenin vatandaşlığına geçmemişlerdir. Hatta hanedanın pek çok üyesi ülkeden ayrılırken bu sürgün kararının birkaç hafta ya da birkaç ay içerisinde son

² *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, C. II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s. 185-186.

³ Metin Hülagü, *Yurtsuz İmparator Vahdettin, İngiliz Gizli Belgelerinde Vahdettin ve Osmanlı Hanedanı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 293.

⁴ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 2. Baskı, Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul 2009, s. 275.

⁵ *Hilafet Meselesi, Son Halife Mecid Efendi ve Hanedan Mensupları Nasıl Hudud Haricine Çıkarıldılar?*, Derleyen: M. Kamran Ardakoç, Petek Yayınları, İstanbul 1955, s. 49-69; S. Keramet Nigar, *Halife İkinci Abdülmecid, Yurdundan Nasıl Sürüldü, Sonra Nereerde Yaşadı, Ne Zaman Nereerde Öldü, ve Ne Zaman Nereerde Gömüldü?*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul 1964, s. 7-10; Seçil Karal Akgün, *Halifelğin Kaldırılması ve Laiklik 1924-1928*, 2. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul 2006, s. 221.

⁶ Oğuz AYTEPE, “Yeni Belgelerin Işığında Halifelğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 24. Bu kanun çerçevesinde sınır dışı edilenlerin listesi için bkz. AYTEPE, *agm.*, Ek.1., s. 25. Murat Bardakçı ile 1977 yılında Osmanlı Hanedanının reisi olan ve hatıralarını yazan tek şehzade olarak tanınan Sultan 5. Murad’ın torunu Şehzade Ahmed Nihad Efendi’nin oğlu Ali Vasıf Efendi, sürgüne gönderilen hanedan mensuplarının 155 kişi olduğu bilgisini vermişlerdir. Murat Bardakçı, *Son Osmanlılar, Osmanlı Hanedanı’nın Sürgün ve Miras Öyküsü*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 7. Ali Vasıf Efendi, *Bir Şehzadenin Hatıratı, Vatan ve Menfada Gördüklerim ve İştiklerim*, Yayına Hazırlayan: Osman Selahaddin Osmanoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, Ek 3, s. 444.



bulacağı ve vatanlarına geri dönecekleri ümidiyle ülkeden ayrılmışlarsa da dönüş süreci beklenenden uzun sürmüştür. Hanedanın sürgün öyküsü ve ülke dışında kaldıkları süre zarfında yaşadıkları hayat, pek çok araştırmaya konu olmuş, hanedan üyeleriyle yapılan röportajlar, yayınlanan anılar, gazetelerde yer alan haberler toplumun konuya olan ilgisini canlı tutmuştur. 3 Mart 1924 tarihinde ülkeden sınır dışı edilen bu kişilerden pek çoğu vatansız olarak yaşadıkları ömürlerini sürgünde iken tamamlamışlar, hayatta olanlardan kadınlar, 28 yıl sonra, 16 Haziran 1952 tarihinde çıkarılan bir kanunla ülkeye dönebilmişlerdir. Erkekler ise ancak 50 yıl sonra 15 Mayıs 1974 tarihli genel af kanununun 8. maddesiyle bu hakkı elde edebilmişlerdir. Hanedan mensuplarından bazıları ise kurulu düzenlerini çeşitli sebeplerle bozmamış, zaman zaman ziyaret amaçlı olarak ülkeye gelmişlerdir. Ancak, 28 yıllık süre zarfında yasağın devam ediyor olmasına rağmen bazı istisnai uygulamalar yaşanmıştır. Bu araştırmanın konusunu da 3 Mart 1924 tarihinden 16 Haziran 1952 tarihine kadar geçen süre içerisinde yaşanan istisnai örnekler oluşturmaktadır. Bu örneklerden ilki Sultan Reşad'ın büyük oğlu Mehmed Ziyaeddin Efendi'nin torunu Emel Nurcihan Hodo'nun ülkeye girişidir. İkinci olarak Enver Paşa'nın çocukları ile Enver Paşa'nın ölümünden sonra eşi Naciye Sultan'ın Enver Paşa'nın kardeşi Kâmil Killigil'le evlenerek bu evlilikten doğan kızı Rana ve Son Sadrazam Ahmet Tefik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Okday'ın kızı Hümeysra'nın ülkeye dönüşleri için özel olarak çıkarılan 1939 tarihli kanundur. Son düzenleme ise 18 Nisan 1949 tarihinde Pasaport ve Vatandaşlık Kanunlarında yapılan değişiklikle gerçekleşmiş ve yine bazı hanedan üyelerinin ülkeye girişine imkan tanımıştır.

1. EMEL NURCIHAN HODO'NUN TÜRKİYE'YE GELİŞİ

Hanedanın sınır dışı edilmesini sağlayan 431 sayılı kanunun yürürlüğe girmesinin ardından, yasağa rağmen ülkeye girerek Türkiye'de kalmasına izin verilen ilk kişi Sultan Reşad'ın büyük oğlu Mehmed Ziyaeddin Efendi'nin torunu Emel Nurcihan Hodo'dur. Emel Hodo, Mehmed Ziyaeddin Efendi'nin kızı Rukiye Sultan ile Sokullu ailesinden Abdülbaki İhsan Sokullu'nun kızıdır. 1925 yılında Beyrut'ta doğmuş olan Emel Nurcihan Hodo Türkiye'ye geliş hikâyesini kendisine anlatılanlar vasıtasıyla aktarır. Babasının İstiklal Savaşı'na katıldığını Cumhuriyetin ilanından sonra ise Beyrut'a giderek orada annesiyle tanıştığını belirten Hodo, ancak kendisi henüz bebekken annesinin vefat ettiğini anlatır.⁷ Abdülbaki Bey kızı 1-1,5 yaşlarında iken kızıyla beraber Türkiye'ye gelmiş, ancak kızının hanedana mensup

⁷ Bardakçı, *Son Osmanlılar...*, s. 116. *Hürrem Sultan'ın Torunları Osmanlı Hanedanının Kadınları Anlatıyor*, Hazırlayanlar: İnci Döndaş – Ali Serim, Doğan Kitap, İstanbul 2013, s. 39.



olmasından dolayı yakalanarak üç gün nezarete kalmıştır. Hodo'nun aktardığına göre; babasının nezaretten kurtulmasında Emel Hodo'nun o dönemde Macaristan'da ölen halasının kocası olan eniştesi Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili Mahmut Nedim Bey'in etkisi vardır. Nedim Bey, Abdülbaki Bey'in kızıyla beraber Türkiye'ye geldiğini Atatürk'e söylemiş, Atatürk de muhtemelen Abdülbaki Bey'in Milli Mücadele'ye katılmış bir asker olmasından dolayı, *"Tamam kalsınlar ama kimse duymasın kim olduklarını nereden geldiklerini. Karışmasınlar milletin içine"* diyerek, Türkiye'de kalmalarına izin vermiştir. Ancak bu izne rağmen Emel Hodo, 15 yıl boyunca babasının peşinde iki adamın dolaştığını, daha sonra babasının Cumhuriyet Halk Partisi'ne kaydolarak, arada bir gidip *"Buradayım"* diye bilgi verdiğini anlatmaktadır.⁸ Hatta Dışişleri Bakanlığı'nda sekreter olan biriyle evlenecek olduğunda iki polislin kapıya geldiğini ve kendisinin kapıyı açmasıyla polislerin; *"Emel Nurcihan varmış, kimdir o?"* diye sormaları üzerine *"Benim"* deyince, *"Siz mi evleniyorsunuz?"* sorusunu yönelttiklerini; *"Evet"* yanıtını duyunca da *"Hariciyeciyile evlenemezsin"* dediklerini anlatıyor. Bu cevaba *"Eee iyi"* karşılığını veren Emel Hodo, *"Osmanlı Hanedanından birisi Hariciye'den biriyle evlenemezmiş"*⁹ diyerek aslında her ne kadar Türkiye'de yaşamasına izin verilmiş olsa da devletin kendisini takipten vazgeçmediğini ve Dışişleri Bakanlığı gibi hassas bir yerde görev yapan bir kişiyle evliliğine olur verilmediğini kaydetmiştir.

Bu olay üzerine evlenmesindeki sakıncanın ne olduğunu sorgulamaya başlayan Emel Hodo, o güne kadar annesinin adının Behiye olup, o küçükken ölmüş olduğunu söylediklerini; ancak 18 yaşında iken yaşadığı bu olay neticesinde annesinin bir Osmanlı Sultanı, kendisinin de bir Hanımsultan olduğunu büyük bir şaşkınlıkla öğrendiğini anlatıyor.¹⁰ Emel Hodo'nun hayat hikâyesi 1951 yılında Ziraat Mühendisi ve aynı zamanda ünlü bir mimar olan İsmail Cemalettin Hodo ile evlenmesiyle devam etmiş ve bu evlilikten Banu, Bala ve Nazım isimlerinde üç çocuğu olmuştur.¹¹ Bala Hanım kendisiyle yapılan bir röportajda, Osmanlı hanedanına mensup olmasının ailesi ve sonradan kendisi için hasret çekmek anlamına geldiğini vurgulayarak, hatta annesinin bir gün kendisine; *"Keşke ben de Türkiye'ye girmeyip dayımlarla ve teyzemlerle kalsaymışım"* dediğini belirtmiştir.¹² Eşi Cemalettin Hodo'yu 30 Ekim 1977¹³ tarihinde kaybeden Emel Hanım ise bugün halen hayatta olup 89 yaşındadır.

⁸ Hürrem..., s. 42-43.

⁹ Hürrem..., s. 43.

¹⁰ Bardakçı, *Son Osmanlılar...*, s. 116. Hürrem..., s. 43.

¹¹ Hürrem..., s. 41.

¹² Hürrem..., s. 183.

¹³ *Milliyet*, 1 Kasım 1977, s. 5.



Hanedan üyelerine ülkeye giriş yasağının devam ettiği yıllarda bu duruma bir başka istisna da, Enver Paşa'nın çocukları Mahpeyker, Türkan ve Ali ile Enver Paşa'nın ölümünden sonra eşi Naciye Sultan'ın Enver Paşa'nın kardeşi Kâmil Killigil'le evlenerek bu evlilikten doğan kızı Rana, Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı Tevfik Paşa'nın oğlu olan ve Sultan Vahdettin'in büyük kızı Ulviye Sultan'la evlenmiş olmasına rağmen Milli Mücadele'ye katılmış bulunan İsmail Hakkı Okday'ın kızı Hümeysra'nın ülkeye girişine izin veren 5 Temmuz 1939 tarihli kanundur.

2. 5 TEMMUZ 1939 TARİHLİ KANUN ÇERÇEVESİNDE ÜLKEYE DÖNEN HANEDAN ÜYELERİ

Dönemin Harbiye Nazırı Enver Paşa, 5 Mart 1914 tarihinde Padişah Abdülmecid'in torunu Şehzade Süleyman'ın kızı Naciye Sultan'la¹⁴ evlenerek Osmanlı hanedanına damat olmuştur. Ancak, Enver Paşa'nın 4 Ağustos 1922'de Tacikistan'da, Belcivan yakınlarında bir saldırıda şehit olması üzerine, karısı Naciye Sultan, en çok güvенеbileceği kişi olarak gördüğü, Paşa'nın kardeşi Mehmet Kâmil (Killigil) ile evlenmiştir. Naciye Sultan'ın Enver Paşa'dan doğan Mahpeyker, Türkan ve Ali isimlerinde üç çocuğu olup, Kâmil Bey'le olan evliliğinden ise Rana isminde bir kızı dünyaya gelmiştir. Anneleri dolayısıyla Osmanlı hanedanına mensup olan bu çocuklar da 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan kanun gereğince sınır dışı edilmişler ve anneleri Naciye Sultan ve Kâmil Bey ile birlikte Paris'e yerleşmişlerdir. Rana isimli kızları da 1926 yılında Paris'te dünyaya gelmiştir.¹⁵

Çocukların Türkiye'ye dönmesi konusunda farklı kanallardan bazı girişimlerde bulunulduğu görülmektedir. Örneğin, Enver Paşa'nın babası Hacı Ahmet Paşa, Başbakanlığa bir dilekçe vererek, oğlu merhum Enver Paşa'nın çocuklarının, anneleri sakat hanedan üyelerinden olduğu için memlekete giremeyip Fransa'da yaşadıklarını, yüksek tahsillerini başarıyla bitirmiş olan kızlarının yurt dışında yaşamalarına ve Türk olmayan birileriyle evlenmelerine Başbakanlığın da razı gelmeyeceğine inandığını ve torunlarının millet mekteplerinde terbiye almalarını yürekten istediğini belirterek, anavataana dönmelerine izin verilmesini istemiştir.¹⁶

Naciye Sultan, çocuklarının ülkeye dönebilmesi konusunda, Almanya'dan Türkiye'ye gelerek, önce Zeytinburnu, sonra da Söğütözü'nde mühimmat ile hafif piyade silahlarının yanı sıra tabanca üretimi yapan fabrikaların

¹⁴ Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan 16 Haziran 1952 tarihinde Hanedanın kadın üyelerinin ülkeye girişine izin veren kanununun kabul edilmesinin ardından 4 Ağustos 1952 tarihinde Türkiye'ye dönmüştür. *Milliyet*, 2 Ağustos 1952; *Akşam*, 5 Ağustos 1952.

¹⁵ *Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları, Acı Zamanlar*, Yayına Hazırlayan: O. Gazi Aşıroğlu, Burak Yayınevi, İstanbul t.y.. Naciye Sultan'ın Ahmet Emin Yalman'ın eşi Rezzan Yalman'a anlattığı hatıraları ilk kez 15 Aralık 1952- 21 Ocak 1953 tarihleri arasında Vatan Gazetesi'nde yayınlanmıştır.

¹⁶ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 30.10.00.203.391.29, tarihsiz.



kurucusu ve sahibi bulunan, kayınbiraderi Nuri (Killigil) Paşa'nın birçok başvuru yaptığını ve O'nun girişimlerinin kanunun çıkmasında önemli rolü olduğunu, "...*Vatandaş olarak memlekete dönmeleri için merhum Kayınbiraderim Nuri Paşa çok çalıştı. Bir hayli müracaatlarda bulundu. Nihayet çocuklarım için 1939'da hususi bir kanun çıktı. Babalarının soyadı ile vatandaşlığın bütün haklarına sahip olarak memlekete dönebileceklerdi*"¹⁷ sözleriyle anlatır. Nitekim İsmail Hakkı Okday'ın kızı Hümeysra Özbaş da bir taraftan babası İsmail Hakkı Okday'ın bir taraftan da Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın kendilerini tekrar Türk vatandaşlığına sokabilmelerinin çarelerini aradıklarını dile getirmektedir.¹⁸ Ayrıca; Birinci Dünya Savaşı'nda Enver Paşa'nın Başyaverliğini yapan Kazım Orbay'ın gerek Enver Paşa'nın kız kardeşi Mediha Hanımla evli olması, gerekse kanunun çıktığı tarihlerde 3. Ordu Müfettişliği görevinde bulunmasının yanı sıra, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile olan yakın arkadaşlığının da adı geçen çocukların ülkeye dönüşünü sağlayan kanunun çıkarılmasında etkili olmuş olması muhtemeldir.¹⁹

Bu kanunun çıkarılış süreci hakkında en ayrıntılı bilgiyi İsmail Hakkı Bey'in kızı Hümeysra Özbaş aracılığıyla öğreniyoruz. Şöyle ki, İsmail Hakkı Bey'in, saraydan gizlice ayrılarak Milli Mücadele'ye katılması sonrasında İsmail Hakkı Bey ile Ulviye Sultan boşanmışlar,²⁰ İsmail Hakkı Bey'in bu evlilikten doğan kızı Hümeysra da 1924 yılında annesiyle beraber yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır. İsmail Hakkı Bey'in Milli Mücadele'ye katılması, sonraki yıllarda Atatürk'le olan dostluğunun gelişmesinde rol oynamış ve Hümeysra Özbaş'ın Türkiye'ye geliş süreci de bu şekilde başlamıştır. İsmail Hakkı Bey'in yeğeni Şefik Okday, amcası İsmail Hakkı Bey'in 1933 yılında Moskova Başkonsolosluğu'na tayin edildiğinde, kızını Türkiye'ye getirebilmek için Atatürk'ten ricada bulunduğunu, Atatürk'ün ise "*Bunun için özel bir kanun çıkarılması gerekir, bu da uzun sürer, kızını getirmek istiyorsa Moskova'dan kendisine refakat pasaportu versin, kanunu da arada çıkartırız*" cevabını

¹⁷ ...*Acı Zamanlar*, s. 77.

¹⁸ Soli Özel-Cemil Koçak, "Son Padişah Vahdettin'in Torunu Hümeysra Özbaş İle Başbaşa", *Tarih ve Toplum*, Sayı 79, Temmuz 1990, s. 11; Bu röportaj aynı isimle daha sonra Cemil Koçak'ın hazırladığı *Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, isimli eserde de yayınlanmıştır. Bundan sonraki atıflarımız *Tarih ve Toplum Dergisi* dikkate alınarak yapılacaktır. Bardakçı, *Son Osmanlılar...*, s. 85-87.

¹⁹ Nitekim, İsmet İnönü, Kazım Orbay'a karşı duyduğu hisleri, 4 Haziran 1964 tarihinde hayata veda eden Orbay'ın ölümü üzerine verdiği beyanatta açıkça vurgulamıştır. İnönü, Orbay'ın ölümünden dolayı çok müteessir olduğunu belirterek, "...1904'ten beri okul arkadaşımı. Karakterli, bilgili ve ifa ettiği hizmetler bakımından memleketimizin yetiştirdiği müstesna değerlerden biridir. *Daıma hayırla anılacaktır...*" ifadelerini kullanmıştır. *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1964, s. 7.

²⁰ Ulviye Sultan daha sonra Ali Haydar Germiyanoglu ile evlenmiş, 16 Haziran 1952 tarihinde Hanedanın kadın üyelerinin ülkeye girişini sağlayan kanun çerçevesinde 18 Ağustos 1952 tarihinde İstanbul'a dönmüştür. *Milliyet*, 18 Ağustos 1952. Ulviye Sultan ile eşi Fransız taabiyetinde bulunan, 1889 İstanbul doğumlu, İsmail Fuat oğlu Ali Haydar Germiyanoglu 3 Temmuz 1953 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Türk vatandaşlığına alınmışlardır. BGA, 030.18.01.02.132.53.11, 3 Temmuz 1953. 28 yıl sonra vatanına kavuşan Ulviye Sultan, 25 Ocak 1967 tarihinde İzmir Alsancak'taki evinde 76 yaşında vefat etmiştir. "*Son Padişah Vahdettin'in kızı Fatma Ulviye öldü*", *Milliyet*, 26 Ocak 1967, s. 1.



verdiğini aktarmaktadır.²¹ Hümeyra Özbaş da yıllar sonra Cemil Koçak ve Soli Özel'e verdiği röportajında bu bilgiyi doğrularken, Türkiye'ye ilk geliş hikayesini “...İlk geldiğimde babam Moskova'da vazifeli iken, Atatürk babama, “Kızımı pasaportuna koy getir. Bir şey olursa da bana haber ver.” demiş. Oradaki sefire haber verilmiş... Babamın pasaportuna resmim kondu. Bunun hemen akabinde babamın Bulgaristan'a tayini çıktı. Bu şekilde ben de Bulgaristan'dan Türkiye'ye İsmail Okday'ın kızı Hümeyra olarak girdim... Anneme, Mısır'a, babama rahatlıkla gidip geliyordum. Bu sık gidişler “iki aylık kapı”nın (o zamanki milli istihbaratın) nazarı dikkatini celb ediyor. Kim olduğumu anlayınca, beni yakalayıp tekrar çıkarmak istiyorlar. Atatürk o sıralar çok hasta ve Dolmabahçe'de yatıyor. Gidecek, dert anlatacak kimse yok. İki alternatif vardı: Ya tayin olan babamla Bari'ye gidecektim ya da evlenip Amerika'ya... Evlendim... Buna rağmen beni götürdüler, hırsız, katil ve bilumum canilerin arasında, numaralar kondu, resimler çekildi, parmak izleri alındı. “Suçun Ne?” diye sordular. “Memleketime girmek” diye cevap verdim. Hayretle yüzüme baktılar... İlk gidişim ne de olsa çocuktum, işin farkında değildim. İkincisinin ne kadar acı geldiğini anlatmak için kelime bulamıyorum. Neyse bir defalık pasaportumu elime vererek, beni tekrar yolcu ettiler...”²² şeklinde anlatmıştır. İsmail Hakkı Bey'in yeğeni Şefik Okday da Hümeyra Özbaş'ın Türkiye'ye ilk gelişinin, Atatürk'ün özel izniyle olduğunu belirttiğinden sonra, Özbaş'ın halaları Zehra Hanım'ın evinde kaldığını, yurt dışında öğrenmiş olduğu tenis sporuna “Tenis-Eskrim ve Dağcılık Kulübü”nde devam ettiğini ve bir kez de ikincilik madalyası aldığını aktarmaktadır. Okday, Hümeyra Özbaş'ın bu vesileyle tenise çok meraklı olan dönemin Dışişleri Bakanı Şükürü Saraçoğlu'nun dikkatini çektiğini, hatta kupa töreninde yapılan sohbet sırasında Bakanın Hümeyra Özbaş'la ilgili sorular sorarak kim olduğunu öğrendiğini, özellikle de dönemin başbakanı Refik Saydam'ın “Hiç merak etme İsmail ben kanunu çıkartacağım...” şeklinde söz verdikten kısa bir süre sonra da bu vaadini gerçekleştirdiğini anlatmaktadır.²³

Nitekim, gerek Enver Paşa'nın babasının dilekçesi gerekse dönemin önde gelen kişilerinin girişimleri sonucunda, 18 Mayıs 1939 tarihinde Dahiliye vekaletince Enver Paşa'nın çocukları 1914 doğumlu Mahpeyker, 1918 doğumlu Türkan, 1921 doğumlu Ali ve Enver Paşa'nın kardeşi Kâmil'in kızı 1926 doğumlu Rana ile sakin damatlardan Bari Başkonsolosu İsmail Hakkı kızı 1917 doğumlu Hümeyra'nın Türk babadan doğdukları ve evlenme çağına girdikleri halde buldukları mahallerde evlenmelerine imkan bulunmadığı ve durumları itibarıyla ana vatana dönmelerinde bir mahzur

²¹ Şefik Okday, *Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Bateş Yayınevi, İstanbul t.y., s. 144.

²² Özel-Koçak, *agm.*, s. 11.

²³ Okday, *age.*, s. 144.



görülmeyeceği gerekçesiyle bir kanun tasarısı hazırlanmıştır.²⁴ 25 Mayıs 1939 tarihinde Meclis Genel Kurulu'na gelen tasarı incelenmek üzere Dahiliye ve Adliye Encümenlerine gönderilmiştir.²⁵ Dahiliye Encümeni'nin tasarıda yaptığı tek değişiklik, kanunun icrasına Dahiliye vekili memurdur şeklindeki maddeyi, kanunun uygulanmasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur şeklinde değiştirmek olmuştur.²⁶ Dolayısıyla tasarının kanunlaşması halinde kanunu yürütecek olan birim İçişleri Bakanlığı değil, Bakanlar Kurulu olacaktır. 30 Haziran 1939 tarihinde Meclis'te görüşülmeye başlanan kanun tasarısının birinci müzakeresi aynı gün tamamlanmıştır. İkinci müzakere ise 5 Temmuz 1939 tarihinde yapılarak tasarı, üzerinde herhangi bir tartışma yapılmadan kabul edilmiştir²⁷ ve 11 Temmuz 1939 tarihinde yürürlüğe girmiştir.²⁸

Böylece, Enver Paşa'nın çocukları, kardeşi Kâmil'in kızı ile sakıt damat İsmail Hakkı'nın kızının Türkiye'ye dönmelerine izin verilerek, Türk vatandaşlığı hakları iade edilmiştir. Ancak, kanun sadece adı geçenler için geçerli olup, hanedanın diğer üyeleri bu kanundan istifade edemeyecekti. Bu kanunun kabul edilmesi, İsmet İnönü'nün Atatürk'ün ölümünden sonra izlediği, önceki dönemin muhalifleriyle barışma politikasının bir uzantısı olarak da görülebilir.²⁹ Zira bu dönemde, Atatürk döneminin muhalifleri, Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele, Adnan Adıvar, Halide Edip Adıvar gibi pek çok isim ülkeye geri dönerek, yeniden siyasi hayatın içerisinde yer almaya başlamıştır.³⁰

Kanundan faydalanarak ülkeye dönmelerine izin verilen Enver Paşa ile kardeşi Kâmil Killigil'in çocukları, kanunun çıkışından çok kısa bir süre sonra Türkiye'ye dönmüşlerdir. Cumhuriyet Gazetesi çocukların gelişini "Enver Paşa'nın Çocukları" başlığıyla duyurmuş, "...Onbeş seneden beri memleket dışında bulunan gençlerin en büyüğü Mahpeyker'dir, 24 yaşındadır. Türkan 19, Ali de 17 yaşındadır. Mahpeyker, Paris Tıp Fakültesi üçüncü sınıf talebesidir. Türkan kimya enstitüsündedir. En küçükleri Ali de henüz lise bakaloryasını³¹ vermiştir",³² denilerek, Enver Paşa'nın çocukları hakkında kısa bir bilgi de verilmiştir. Ali Enver Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra Harp Okuluna girmiş, 1956 yılına kadar askeriyede çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1948 yı-

²⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Devre 6, Cilt 3, 30 Haziran 1939, Sıra Sayısı: 131, s. 1.

²⁵ TBMM T.D., D. 6, C. 2, 25 Mayıs 1939.

²⁶ TBMM T.D., D. 6, C. 3, 30 Haziran 1939, Sıra Sayısı: 131, s. 4.

²⁷ TBMM T.D., D. 6, C. 4, 5 Temmuz 1939, s. 22; Resmi Gazete, 11 Temmuz 1939, Sayı: 4255.

²⁸ Resmi Gazete, 11 Temmuz 1939, Sayı 4255.

²⁹ Cemil Koçak, Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945), C. 2, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2010, s. 45-46.

³⁰ Osman Akandere, Millî Şef Dönemi, Çok-Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 91-94; Murat Karataş, Atatürkçü Düşünce ve Uygulamaların Algılanması ve Yorumu (1938-1948), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 293-302.

³¹ Üniversitelere girebilmek için lise öğreniminden sonra verilen olgunluk sınavı.

³² Ulus, 29 Temmuz 1939, s. 2; Cumhuriyet, 29 Temmuz 1939, s. 2.



linda, tanınmış gazeteci ve politikacı Abidin Daver'in kızı Perizat Hanım'la evlenen Ali Enver'in bu evlilikten 1955 yılında Napoli'de Arzu isimli kızı dünyaya gelmiştir. Ali Enver, 28 Ağustos 1962 tarihinde Nail Güreli'ye verdiği röportajında *"Döndüğümüzde Türkçem biraz zayıf olduğu için Galatasaray'a girdim. Benim arzum orduya girmektir. Harbiyeye müracaatımda, olgunluk imtihanının zarurî olduğunu söylediler. Bir yıl Galatasaray'ın fen kısmında okudum. Mezun olunca Harb Okuluna girdim..."* cümleleriyle babasının yolunda ilerleme konusunda kararlılığını ortaya koymuştur.³³ Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey de yeğeni Ali Enver'in, askeriyeye girmesine taraftardır. Zira 1942-1943 yılları arasında Nuri Paşa'nın silah ve mühimmat fabrikasında mühendis olarak çalışmış ve yaşadığı yıllar boyunca pek çok olaya tanıklık etmiş Mühendis Burhan Oğuz, Nuri Bey'in kendisinden ve diğer mühendislerden şikayet etmesi üzerine *"iyi oldu paşam, onu (Ali Enver'i) mühendis yapın, siz de bizlerden kurtulursunuz"* demesi üzerine Nuri Bey'in *"Hayır!"* diye yanıtlayarak, *"o babasının yolunda yürüyecek!"*...³⁴ dediğini aktarmaktadır. Arzu Enver Eroğan da babasının, dedesi Enver Paşa'nın yolunda ilerleyerek, askeriyeye girdiğini; *"Babam Ali Enver askeriyeye girdi. Çünkü Enver Paşa'nın babaanneme yazdığı mektuplarda, iki kızından sonra oğlu olduğuna çok seviyor ve "Benim bıraktığım yerden oğlum devam edecek" diyor. Tabii bu bir miras kalıyor babama. Başka hiçbir meslek düşünmeden direkt askerliğe yöneliyor"*³⁵ sözleriyle desteklemiştir.

1939 yılında Harp Okuluna giren Ali Enver, II. Dünya Savaşı'ndan dolayı Harp Okulu'nu 2 yılda bitirmiş, 1941 kışında dönemin Türk Hava Kurumu binasında lisans öğrenimi, paraşütçülük gibi hazırlık devresini geçirdikten sonra 1942'de İngiltere'ye gitmiştir. Havacılık eğitimini orada tamamladıktan sonra 1944'de tekrar Türkiye'ye dönmüştür. 1956 yılına kadar Hava Kuvvetlerinde bulunan Ali Enver, Fransızca, İngilizce, Almanca ve İtalyanca bildiği için dış ülkelerde görev almış, Londra'da Hava Ataşe Muavinliği görevinde bulunmuştur. Ancak kendisinin ifadesiyle Türkiye'ye geldikten sonra, şahsi ve ailevi sebeplerden dolayı, mecburî hizmetini de doldurmuş olduğundan ordudan istifa etmiştir.³⁶ Ali Enver'in askeriye istifası hakkında Arzu Enver Eroğan, İsmet İnönü döneminde Enver Paşa'ya karşı duyulan müthiş alerji nedeniyle babasına karşı bir baskı oluştuğunu, kurmay sınavını kazanmış olmasına rağmen kurmaylığının verilmediği ve ilerlemesine engel olduğunu ve bu yüzden de babasının askeri-

³³ "1962'de Osmanoğulları Kimler, Nerede, Nasıl Yaşıyor? Enver Paşa'nın ve Naciye Sultan'ın oğlu Ali Enver Abidin Daver'in kızıyla evli", Röportaj: Nail Güreli, *Akşam*, 28 Ağustos 1962, s. 3. Güreli röportajın başlarında Ali Enver'in dönüşüyle ilgili olarak verdiği bilgide, dönüş tarihini 1938 şeklinde hatalı olarak vermiş, zira kanun 5 Temmuz 1939 tarihinde kabul edilmiştir.

³⁴ Burhan Oğuz, *Yaşadıklarım, Dinledikleri, Tarihi ve Toplumsal Anılar*, Simurg Yayınları, İstanbul 2000, s. 94.

³⁵ *Hürrem...*, s. 154.

³⁶ "...Ali Enver Abidin Daver'in kızıyla evli", s. 3.



yeden ayrılarak Türkiye'yi terk ettiğini belirtmektedir.³⁷ Buna karşılık Burhan Oğuz ise Ali Enver'in askeriyeden baskılar nedeniyle değil, karakterinin askerliğe uygun olmaması nedeniyle ayrıldığı kanaatindedir: “Ali harp okuluna girdi, havacı oldu. Ama tüm iltimasa rağmen (Eniştesi Org. Kazım Orbay, vaktiyle Enver Paşa'nın başyaveriydi. O günlerde de Genelkurmay Başkanı bulunuyordu ve Ali, teğmen çıkar çıkmaz, ayrıcalıklı olarak –savaş sırasında- Londra hava ateşe muavinliğine atanmıştı) Harp Akademisine giremedi. “Sultan çocuğu olduğum için beni kurmay yapmıyorlar” diyordu. Oysa ki o sadece bir sultanî tembelci; öyle Türkistan'a filan yürüyecek hali hiç olmadı...”.³⁸

Ancak, Arzu Enver 9 yaşına geldiğinde annesiyle babası boşanmış, Ali Enver yabancı bir hanımla evlenerek Avustralya'da yaşamaya başlamıştır. Arzu Enver'in liseyi bitirdikten sonra babasının yanında üniversiteyi okuması kararlaştırılmışken, Ali Enver, 4 Aralık 1971 yılında henüz 50 yaşında iken Avustralya'da bir dağ kazasında hayatını kaybetmiştir.³⁹ Arzu Enver, babasını kaybetmesinin ardından eğitimini yurt dışında tamamlamaya karar vermiş, ancak üvey babasının da hayatını kaybetmesi üzerine üniversite eğitimini bırakarak Türkiye'ye annesinin yanına dönmüştür. 23 yaşında ilk evliliğini Aslan Sadıkoğlu ile yapan Arzu Enver'in bu evlilikten Burak isminde bir oğlu olmuştur. 18 yıl evli kaldığı eşini kaybettikten sonra, ikinci evliliğini 2011 yılında işadamı Ömer Eroğan'la yapan Arzu Enver Eroğan halen İstanbul'da bir antikacı dükkanı işletmektedir.⁴⁰

Enver Paşa'nın büyük kızı Mahpeyker ise psikiyatri eğitimi aldıktan sonra 1946 yılında kendisi gibi doktor olan Fikret Ürgüp'le evlenmiştir. 1954'den 1959 tarihine kadar Amerika'da, 1959'dan 1961'e kadar ise İngiltere'de psikiyatri üzerine çalışan Mahpeyker Ürgüp ve eşi, 1961 yılında Türkiye'ye dönmüştür. Mahpeyker Ürgüp'ün bu evliliğinden 1948 yılında Hasan adında bir de oğlu dünyaya gelmiştir.⁴¹ Ancak, fotoğraf sanatçısı olan Hasan Ürgüp 1989 yılında Caddebostan'daki evinde henüz 41 yaşında iken intihar etmiştir.⁴² Mahpeyker Ürgüp, 2000 yılının Nisan ayında hayata veda etmiş, Hürriyet Gazetesi bu vefat haberini duyururken; “Enver Paşa'nın kızı ‘Hanım Sultan’ öldü” başlığını kullanmıştır.⁴³ Cenaze törenine Vahdettin'in torunu Neslişah Sultan, Sultan Abdülhamit'in torunu Neslişah Saffet Sultan, Enver Paşa'nın kardeşinin kızı Rana Hanım Sultan, Sultan Reşat'ın torunu

³⁷ Hürrem..., s. 155-156.

³⁸ Oğuz, *age.*, s. 94.

³⁹ Koçak, *agm.*, s. 151; Hürrem..., s. 157. Milliyet Gazetesi Ali Enver'in vefat haberini yayınlarken cenazenin 18 Aralık 1971 tarihinde Yahya Efendi Dergahı'ndaki Aile Mezarlığında toprağa verileceğini duyurmuştur. *Milliyet*, 17 Aralık 1971, s. 9.

⁴⁰ Hürrem..., s. 160-162.

⁴¹ “1962'de Osmanoğulları Kimler, Nerede, Nasıl Yaşıyor? Naciye Sultan ve Enver Paşa'yı Kızları Anlatıyor”, Röpörtaj: Nail Güreli, *Akşam*, 29 Ağustos 1962, s. 3; Koçak, *agm.*, s. 151.

⁴² *Milliyet*, 13 Kasım 1989, s. 15; Hürrem..., s. 167.

⁴³ *Hürriyet*, 7 Nisan 2000.



Emel Hanım Sultan, Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın torunu Prenses İkbal Moneim ve Enver Paşa'nın tek oğlu Ali Enver'in kızı Arzu Sadıkoğlu katılmış ve Hanım Sultan'ın cenazesi, Zincirlikuyu mezarlığında toprağa verilmiştir.⁴⁴

Enver Paşa'nın ikinci kızı Türkan ise kimya mühendisi olduktan sonra bir süre Türkiye Radyo Televizyon Kurumu kısa dalga Fransızca yayınlar servisinde görev almış ve çeşitli okullarda kimya öğretmenliği yapmıştır.⁴⁵ 1945 yılında büyükelçi Hüveyda Mayatepek ile evlenmiştir. Çiftin 1950 yılında doğan oğulları Osman Mayatepek ise halen hayatta olup, uzun yıllar yürüttüğü diplomatlık görevinin yanı sıra iş adamı olarak da tanınmaktadır. Eşi Hüveyda Mayatepek'i 1 Mayıs 1973 tarihinde büyükelçi olarak bulunduğu Viyana'da kaybeden⁴⁶ Türkan Mayatepek'in hayatı ise kalp rahatsızlığı nedeniyle 25 Aralık 1989 tarihinde Ankara'da son bulmuştur.⁴⁷

Enver Paşa'nın kardeşi Kâmil Bey ile Naciye Sultan'ın kızı Rana ise 1949 yılında, mimar Sedat Hakkı Eldem'in kardeşi, büyükelçi Sadi Eldem ile evlenmiştir. Bu evlilikten Necla, Ceyda ve Edhem isimli çocuklar dünyaya gelmiştir.⁴⁸ Kızları Necla bir kaza sonucunda hayatını kaybetmiştir.⁴⁹ Eşinin görevi dolayısıyla hareketli bir hayat yaşayan Rana Hanım, 40 yılı aşkın süredir hayat arkadaşı olan eşi emekli büyükelçi Sadi Bey'i de 15 Ocak 1995 tarihinde kaybetmiştir.⁵⁰ 13 Nisan 2008'de merdivenlerden düşmesi sonucu beyin kanaması geçirerek hayatını kaybeden⁵¹ Rana Hanım, çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararıyla annesi Naciye Sultan'ın da yattığı Yahya Efendi Haziresi'ne defnedilmiştir.⁵²

Ülkeye dönüşlerini sağlayabilecek bu girişimi büyük bir heyecanla takip eden muhataplardan Sultan Vahdettin'in kızı Ulviye Sultan ile İsmail Hakkı Okday'ın kızı Hümeysra ise kanunun çıkış haberini New York'da iken almıştır. Nitekim Hümeysra New York'a döndükten altı ay sonra dönemin ünlü gazetecisi Vatan Gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman ve dönemin büyükelçisi Münir Ertegün Bey'in girişimleriyle 30 Nisan 1939 - 31 Ekim 1939 tarihleri arasında düzenlenen New York Sergisi'nde Türk Pavyonu'nda çalışmaya başlamış ve kanunun çıkış haberini de Türk Pavyonu-

⁴⁴ *Hürriyet*, 7 Nisan 2000.

⁴⁵ "...Enver Paşa'yı Kızları Anlatıyor", s. 3; *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1989, s. 11; Koçak, *agm.*, s. 151.

⁴⁶ *Milliyet*, 6 Mayıs 1973, s. 4.

⁴⁷ *Milliyet*, 26 Aralık 1989, s. 15; *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1989, s. 11.

⁴⁸ "...Enver Paşa'yı Kızları Anlatıyor", s. 3.

⁴⁹ *Milliyet*, 26 Ağustos 1964, s. 7. Prof.Dr.Edhem Eldem kardeşinin ata binerken düştüğünü ve bunun neticesinde hayatını kaybettiği bilgisini bizimle paylaşmıştır.

⁵⁰ *Milliyet*, 18 Ocak 1995, s. 18.

⁵¹ "Son Osmanlılar Cenazede Buluştu", *Milliyet*, 18 Nisan 2008.

⁵² "Abdülmedid'in Torununa Bakanlar Kurulu Kararı", *Habertürk*, 16 Nisan 2008; "Hanım Sultan Bakanlar Kurulu Kararıyla Kabristana", *Hürriyet*, 18 Nisan 2008.



nu idare edecek komisyon üyeliği ve Yayın Müdürlüğü görevini yürüten⁵³ Ahmet Emin Yalman'dan almıştır. O anki hislerini "... Bir gün fuara gitmek üzere trenden indim, baktım Ahmet Emin (Yalman) Bey ve eşi kollarını açmışlar; "Müjde, müjde, çıktı, çıktı, kanun çıktı" diyerek, bana doğru koşuyorlar. O hârikülâde haberi, ben bu çok sevdiğim iki insandan aldım. O zaman Enver Paşa'nın üç çocuğu, bir de Kâmil Bey'in, yani biraderinin kızı, böylece onlar dört, bir de ben, beş, âilede vatandaşlık haklarına kavuşan ilk kişiler olduk"⁵⁴ cümleleriyle aktaran Hümeysra, Amerika'da evlendiği inşaat mühendisi kocası Halil Özbaş'la birlikte 1945 yılında Türkiye'ye dönmüştür. Bu evlilikten 1945 yılında İsmail Halim Özbaş ve 1953 yılında Hanzade Özbaş dünyaya gelmiştir.

Hümeysra Özbaş Türkiye'ye döndükten sonra eşiyile beraber Kuşadası'nda Kısmet Otel'i işletmeye başlamış ve bu işletme daha sonrasında Kısmet Oteller zinciri şekline dönüşmüştür.⁵⁵ Zamanla Kısmet Otel dönemin pek çok tanınmış simasına ev sahipliği yapmıştır. Örneğin bu misafirlerden birisi de 1980 ihtilali sonrası dönemin Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren'dir. Özbaş aynı dönem içinde Murat Bardakçı'ya verdiği röportajında; "Şimdi Evren Büyükbabam için "vatan haini" diyor, çok inciniyorum. Çok kırılıyorum. Geçenlerde Kuşadası'na geldi oteli ziyaret etti. Beni takdim ettiklerinde "Hanımefendi'yi tanıyorum. Daha önceki gelişimde, beni misafir etmişti" dedi. Benim kim olduğumu elbette biliyor. Askerlerin bilmedikleri şey mi var? Ama ben Evren Paşa'yı çok seviyorum. Memlekete her şeyi söylememezsiniz..."⁵⁶ sözleriyle, içindeki kırgınlığa karşı, yaşananları anlayışla karşılamaktadır. Hanedanın sürgün edilmesini ve sonrasında yaşananları bir tür zorunluluk olarak gören Özbaş, ailenin mukaddes olduğundan bahsederek, büyükbabaları ve kendileri için söylenenleri bir yerde affettiklerini, Türkiye'ye bir sembol gerektiğini ve Atatürk'ün sembol yapıldığını, başka bir sembol olmadığını anlatıyor.⁵⁷ Hatta çocukluk yıllarında "Şahbaba" olarak hitap ettiklerini söylediği dedesi Sultan Vahdetin'in Mustafa Kemal Atatürk hakkındaki düşüncesini ortaya koyan bir de anısını aktarıyor. Özbaş, Refet Paşa'nın ordularının İstanbul'u teslim almasının sonrasında şehirde bayram havasının estiğini ve "Yaşa Mustafa Kemal Paşa" diye bir marş söylendiğini, kendisinin de İstanbul'dayken bu marşı ezberlediğini ve bir gece Sultan Vahdetin ve ailesinin San Remo'da yaşadığı Villa Manolya isimindeki evin bahçesinde dayısıyla beraber oynarlarken bu marşı söylediklerini anlatıyor. Kalfalardan birisinin hiç "Yaşa Mustafa Kemal Paşa" olur mu "kahrolsun" diye söyleyin uyarısı

⁵³ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)*, C. 3, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970, s. 243.

⁵⁴ Koçak, *agm.*, s. 11; Bardakçı, *Son Osmanlılar...*, s. 86.

⁵⁵ Okday, *age.*, s. 145.

⁵⁶ Bardakçı, *Son Osmanlılar...*, s. 89.

⁵⁷ Bardakçı, *Son Osmanlılar...*, s. 89.



üzerine, marşı bu şekilde söylemeye başladıklarını belirten Özbaş, kendilerinin sesini duyan Şahbaba'nın üst kattaki dairesinin penceresinden sarkarak "çabuk buraya gelin" diye bağırdığını ve çok kızgın olduğunu anlatıyor. Yukarı çıktıklarında Şahbaba'nın marşın sözlerini kimin değiştirdiğini sorması üzerine kalfanın böyle söylediğini anlatınca da "cahil kalfa" diyerek, "Bana bakın böyle bir şey söylediğinizi bir daha duyarsam, ağzınızı böyle tutar kulaklarınıza kadar ayırırım. Mustafa Kemal bir Türk askeridir. Türk paşasıdır. Benim paşamdır. Hiçbir Türk askerine hakaret edilmesine izin vermem"⁵⁸ dediğini aktarıyor.

Hümeysra Hanım'ın bu konudaki görüşlerine ilerleyen yıllarda Asian Wall Street Journal muhabiri Huge Pope'un, 1999 yılında gazetede yayınladığı bir makalesinde rastlıyoruz. Pope, Türkiye'de özellikle de iş çevrelerinde yükselen Osmanlı ilgisinden bahsettiği yazısına Kısmet Otel'de Hümeysra Özbaş'la yaptığı görüşmeyi anlatarak başlıyor. 81 yaşındaki Hümeysra Özbaş da Türkiye'de yaşanan geçmiş dönemle barışma girişimlerine vurgu yaparak, "...uzun yıllardır hakaretler duymaya alıştım..." diyor ve devam ediyor "fakat şimdi beni "Hanımefendi" olarak çağırıyorlar".⁵⁹

Hümeysra Özbaş'ın sıkıntılı ve maceralı hayatı 17 Mayıs 2000 tarihinde geçirdiği bir kalp krizi sonrasında 83 yaşında noktalanmış, ölüm haberi ertesi gün gazetelerde "Hanım Sultan'a Gözyaşı"⁶⁰ ve "Hanımsultan Öldü",⁶¹ "Ege'nin prensesi yaşamını yitirdi",⁶² başlıklarıyla yer almıştır. 56 yıllık hayat arkadaşını kaybeden Halil Özbaş bu üzüntünün etkisiyle kızı Hanzade Özbaş'ın ifadesiyle "kendisini adeta bir odaya hapsetmiş ve 2005 yılının Kasım ayında Hümeysra'sının yanına gitmiştir".⁶³ Hümeysra Özbaş'ın çocukları Halim ve Hanzade kardeşler ise halen Kısmet Otel'in işletmeciliğini yapmaktadırlar. Hanzade Özbaş, ilkokul ve lise yıllarında tarih derslerinde dedesi Sultan Vahdettin'in "Hain" olarak işlenmesinden dolayı bu anlatıma karşı geldiği için zaman zaman sıkıntılar yaşadığını anlattıktan sonra; "... "Hain" diye suçlanan bir cihan imparatorluğunun son padişahının kızı Ulviye Sultan ile o hain denilen kayınpederi padişahı koruyup gerçekleri anlatan, Atatürk'ün yanında omuz omuza Milli Mücadele'ye katılan, vatan toprağını kurtaran, çift Gazi madalyalı son sadrazamın oğlu Miralay İsmail Hakkı Okday'ın torunuyum... Ne ben ne de çekirdek ailem, şanlı Osmanlı kanından olduğumuzu saklamak gibi saçma ve korkak bir davranış içine girdik. Annem hem padişah torunu bir hanımsultan hem de Türkiye

⁵⁸ Koçak, agm., s. 138; Bardakçı, *Son Osmanlılar...*, s. 87-88.

⁵⁹ Huge Pope, "Ottoman Empire, in Bit of Kısmet, Makes Comeback With Young Turks", *Asian Wall Street Journal*, [Victoria, Hong Kong] 07 October 1999; Huge Pope, "Turkey Catches Ottoman Fever", *Wall Street Journal*, 10 October 1999.

⁶⁰ *Milliyet*, 19 Mayıs 2000, s. 15.

⁶¹ Murat Bardakçı, "Hanımsultan Öldü", *Hürriyet*, 18.05.2000, s. 7.

⁶² *Sabah*, 18 Mayıs 2000, s. 21.

⁶³ *Hürrem...*, s. 126.



*Cumhuriyeti mensubu olmakla gurur duyan hakiki bir hanımefendi idi. Biz çocuklarını da bu bağlamda feokalade yetiştirdi. Ben de annemin izinden giderek kızlarımı, çok faal, değerli, inançları ve milli hisleri kuvvetli fertler olarak yetiştirdim*⁶⁴ sözleriyle Osmanlı Hanedana mensup bir kişi olmasından duyduğu gururu yanı sıra ülkesine olan bağlılığını çok net bir şekilde ifade etmektedir.

Çıkarılan bu kanun çerçevesinde Osmanlı Hanedanına mensup bazı kişilerin ülkeye girişine izin verilmiş olması, halen ülke dışında yasaklı bulunan hanedan üyelerinde bir ümit doğmasına sebep olmuştur. Nitekim Dahiliye Vekaleti Emniyet Umum Müdürlüğü'nden 5 Eylül 1939 tarihinde Dahiliye Vekili'nin imzasıyla Başvekalet Yüksek Reisliğine, Cumhurbaşkanlığı Özel Kalemine, Hariciye Vekaletine, Genel Kurmay Başkanlığı'na ve Milli Emniyet Hizmeti Reisliğine gönderilen belgede; Enver Paşa'nın kardeşi Kâmil'in çocuklarının memlekete gelmesine müsaade edilmesi hakkındaki kararın sakıt hanedan çevresinde yankılara sebep olduğu ve Enver Paşa'nın kardeşi Kâmil'in Sultan Naciye'den doğan çocuklarının Türkiye'ye gelmelerine izin verilmesinin sakıt halife hanedanı çevresinde tenkitle karşılandığı belirtilmiştir. Ancak, bunun dışında kalan ve çoğunluğu oluşturan hanedan mensuplarının bu durumdan çok memnun oldukları, hatta kendilerinin de Türkiye'de bulunan çocuklarını görmek üzere Türkiye'ye gelebilmelerine izin verecek şekilde bir genel affın çıkarılacağı ümidini besledikleri kaydedilmiştir.⁶⁵ Dolayısıyla bu izin hanedana mensup olan üyeler arasında Türkiye'ye dönmek ümidi uyandırmış ise de dönüş izni kadınlar ve bu kadınlardan doğan çocuklar için 16 Haziran 1952'de, şehzadeler için ise ancak 15 Mayıs 1974'de mümkün olmuştur. Ancak, bu zaman zarfında 431 sayılı kanunla sınır dışı edilerek vatandaşlıktan çıkartılmış bazı kişilerin ülkeye girişlerini sağlayacak bir istisna da 18 Nisan 1949 tarihinde Pasaport ve Vatandaşlık Kanunları'nda yapılan değişikliklerle gerçekleşmiştir.

3. DIPLOMASİ VE HUKUKUN GEREKTİRDİĞİ YASAL DÜZENLEMELER

1930'lu yıllara gelindiğinde Osmanlı Hanedanına mensup sultanların, çeşitli Müslüman ülkelerin prensleriyle evlilikler yaparak, eşlerinin konumu dolayısıyla zaman zaman Türkiye'yi ziyaret etmeleri ve sürgüne gönderilenler arasında geçen zaman içerisinde ölüm ya da boşanma gibi sebeplerle hanedanla olan hukuki bağı kesilenlerin statülerinde meydana gelen değişiklik, gerek diplomatik nezaket, gerekse hukuki zorunluluk nedeniyle yeni bir düzenlemeyi gerekli kılmıştır.

3.1. Osmanlı Sultanlarının Türkiye'yi Ziyaretleri

⁶⁴ *Hürrem...*, s. 129-131.

⁶⁵ *BCA*, 30.10...203.391.1, 5 Eylül 1939.



Gerek II. Dünya Savaşı sonrasında demokratikleşme yolunda önemli adımlar atarak çok partili hayata geçiş kararı alan Türkiye’de rejimin önemli oranda yumuşamaya başlaması, gerekse İsmet İnönü’nün Atatürk döneminin muhalifleriyle barışma politikasını devam ettirmesi Hanedan mensuplarına karşı gösterilen katı tutumun da kırılmasını beraberinde getirmiştir. Nitekim bu çerçevede Osmanlı hanedanına mensup bazı kadınların, yabancı devlet başkanlarıyla evli olmaları dolayısıyla, çeşitli zamanlarda 15 günlük transit vizelerle Türkiye’yi ziyaret ettikleri görülmektedir. Hükümetin bu konudaki ılımlı tavrı basının konuya yaklaşımında önemli rol oynamış, öyle ki bu ziyaretler dönemin basın organlarında önemli yer bularak, prenslerin resimleri gazetelerin ilk sayfalarını süsler hale gelmiştir.

Bu ziyaretlerden ilki Son Halife Abdülmecid Efendi’nin kızı Dürrüşehvar Sultan’ın İstanbul gezisidir. Tam adı Hayriye Aîşe Dürrüşehvar olan Sultan, 24 Şubat 1914 tarihinde İstanbul’da doğmuştur. Annesi ise Mehisti Kadınefendi’dir. 3 Mart 1924 tarihinde Osmanlı Hanedanı üyelerine ülkeyi terk etme kararı verildiğinde Dürrüşehvar Sultan henüz 10 yaşındadır.⁶⁶ 16 Kasım 1931 tarihinde Haydarabad Nizamının⁶⁷ oğlu Azam Cah olarak tanınan Hidayet Ali Han ile evlenmiştir.⁶⁸ Dürrüşehvar Sultan’ın yanı sıra Beşinci Murad’ın torunu Nilüfer Hanımsultan, Hindistan’ın Kotwara Mihracesi Hüseyin ile Sultan Vahdettin’in kızı Sabiha Sultan ile Halife’nin oğlu Ömer Faruk Efendi’nin kızları Neslişah, Mısır hanedanından Prens Muhammed Abdülmunim; Hanzade, Prens Muhammed Ali İbrahim, Necla da Prens Amr ile evlenmişlerdir.⁶⁹

Bu evlilikler Türkiye tarafından da yakından takip edilmiştir. Zira Hali-feliğin yeniden canlandırılma girişimleri olabileceği ihtimali, Cumhuriyet hükümetlerinin bu konuda temkinli davranmasına sebep olmuş ve Hane-dan mensupları ülke dışarısında da sürekli izlenmişler, onların yaşantıları istihbarat tarafından ilgili makamlara rapor edilmiştir.⁷⁰ Özellikle Hindis-

⁶⁶ Sakaoğlu, *age.*, s. 522.

⁶⁷ Haydarabad Devleti 1725 tarihinde Babür Devleti’nin Gürkanlı ve Haydarabad olmak üzere ikiye ayrılması sonrasında aslen bir Türk olan Çinkılıç Han tarafından Hindistan’da kurulmuştur. 1858 yılına kadar Timuroğulları’nın hakimiyetinde kaldıktan sonra İngiltere’ye bağlanmıştır. Çinkılıç Han’ın soyundan gelen hükümdarlarının unvanları “Nizam” olarak adlandırılmıştır. İngiltere’nin 1948’de Hindistan’a bağımsızlık vermesinden sonra, Hindistan Haydarabad’ı işgal etti. Dürrüşehvar ve Nilüfer Sultanlar Haydarabad’ın bağımsız bir ülke olduğu zamanda Nizam Osman Han’ın oğullarıyla evlenmişlerdi. Bardakçı, *Son Osmanlılar...*, s. 104-105; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 393.

⁶⁸ *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1931, s. 1, 2. Dürrüşehvar Sultan’ın Haydarabad Nizamının oğlu Azam Cah ile evlenmesi Türkiye’den de ilgi ile izlenmiş, nikah merasimi hakkında bilgiler verilmiştir. *Cumhuriyet*, 22, 29 Ekim 1931; 16, 17 Kasım 1931; *Akşam*, 17 Kasım 1931, s. 2.

⁶⁹ Bardakçı, *Son Osmanlılar...*, s. 104.

⁷⁰ Örneğin, Nice’de bulunan Paris İkinci Katibinin Başbakanlığa yolladığı 10 Aralık 1931 tarihli bir belgede Hintli Prenslere eşleriyle beraber Hindistan’a giderken 4-5 gün orada kalacakları, durumun bildirileceği belirtilmiştir. *BCA*, 30.10.0.0.203.385.18. 10 Aralık 1931; Bir başka belgede ise Hintli Prenslere evlenen hanımların bu evlilikten memnun olmadıkları, söylendiği gibi Nizam tarafından bol para da verilmediği, ancak sabık Halifenin tahsilatının üç yüz liradan beş yüz liraya artırıldığı bildirilmektedir. *BCA*, 30.10.0.0.203.385.19. 29 Aralık 1931; Hatta Halife Abdülmecid’in sürgündeki hayatı yakından takip edilmekte olup, Nice’den Paris’e geçen halifenin rahatsız edici baş ağrılarından, Sakit Şeh-



tan'da İngiliz yönetimine karşı bir başkaldırı dönemi olan 1930'lu yıllarda yapılan bu evlilikler önemli bir siyasi amaç da taşıyordu. Müslüman mihrace ailelerine "halife torunu" bir gelin gelmesi öncelikle İngiliz sömürgeciliğine karşı sürdürülen mücadelede önemli bir destekti ve ayrıca halkın aileye karşı saygısını ve sempatisini de artırıyordu. Diğer taraftan ciddi maddi sıkıntılar içerisinde yaşayan Halife Abdülmecid Efendi de başta kızı Dürrüşehvar Sultan olmak üzere, hanedana mensup sultanların bu mihracelerle evlenmesi sonucunda önemli bir gelir kaynağı elde etmiş oluyorlardı. Halifelik sıfatının yürütmesi arzusunda olan Abdülmecid Efendi'nin bu sayede Müslüman devletlerle akrabalık kurmuş olması, güçlü bir umut ışığı doğurmuştu. İşte bu evlilikler yoluyla kurulmuş olan bağlantılar, eşlerinin durumu ve iki ülke arasındaki ilişkiler nedeniyle, bu hanımların Osmanlı Hanedanına mensup olsalar bile çeşitli zamanlarda Türkiye'ye girebilmelelerini sağlamıştır.⁷¹

Örneğin, Halife II. Abdülmecid Efendi'nin kızı Haydarabad Nizamı'nın gelini Berar Prensesi Dürrüşehvar, 21 Kasım 1945 tarihinde İstanbul'a gelmiş, bu haber Cumhuriyet Gazetesi'ne "Prenses Dürrüşehvar Dün İstanbul'a Geldi" başlığıyla yansımıştır.⁷² Gazete, Dürrüşehvar'ın Osmanlı Hanedanına mensup olduğu halde ülkeye girişinden rahatsızlık duyanların tepkilerine karşı, Haydarabad Nizamının oğlu ile evlenmiş olmasının onun hanedanla ilişkisini ortadan kaldırdığını ve Prensesin Osmanlı hanedanına değil, Haydarabad Nizamı ailesine mensup bir fert olarak seyahat ettiğini hatırlatmak ihtiyacını duymuştur.⁷³ Prensesin bir fotoğrafıyla birlikte sunulan haberde otuzbeş yaşlarında olduğu aktarılan prensesin güzelliği vurgulanırken, giysilerinden takılarına kadar her türlü ayrıntıya değinilmiştir. Dürrüşehvar'ın zarafeti ve nezaketinin yanı sıra oniki ve altı yaşlarında olan oğullarının gayet iyi Türkçe bildiklerine de dikkat çekilmiştir.⁷⁴ Akşam Gazetesi de Dürrüşehvar'ın gelişini "Prenses of Berar" manşetiyle duyurmuştur.⁷⁵ Haberde Dürrüşehvar'ın ismi kullanılmazken, gazete Dürrüşehvar'ı bir Osmanlı prensesi olmaktan ziyade eşinin mensubiyetinde Berar Prensesi olarak ön plana çıkartmıştır. Haberin ayrıntıları arasında Prensesin İngiliz

zade Faruk'un kızının Mısır'da evlenerek, balayı için Paris'e geleceğine kadar pek çok ayrıntı istihbarat teşkilatı tarafından Başbakanlığa bildirilmiştir. *BCA*, 30.10.0.0.203.390.22, 11 Temmuz 1939.

⁷¹ Bardakçı, *Son Osmanlılar...*, s. 103-104.

⁷² *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1945; Seçil Karal Akgün, Abdülmecid Efendi'nin kızı Dürrüşehvar'ı Haydarabad Nizamının oğluyla evlendirmesinin dahi halifelğini sürdürebilme girişimlerinden birisi olarak değerlendirmektedir. Akgün, *age.*, s. 234. Nitekim Cumhuriyet Gazetesi'nde çıkan bir haberde İngiliz basınına dayandırılarak; Hindistan Müslümanlarının toplanarak Abdülmecid Efendi'yi Halife ilan edeceklerini, Abdülmecid Efendi Halife olduktan sonra da bu makamı damadına devredeceği yazılarak, Türkiye'den kovulan hilafet müessesinin, hala halifeliği üzerinde sanan Abdülmecid'in elinde şuna buna satılan bir mal haline gelmiş olduğu vurgulanmıştır. *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1931, s. 2.

⁷³ *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1945, s. 3.

⁷⁴ *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1945, s. 3.

⁷⁵ *Akşam*, 21 Kasım 1945.



Konsolosluğu tarafından karşılandığı da vurgulanmaktadır.⁷⁶ Ulus Gazetesi habere 2. sayfasında küçük bir yer ayırmış, Prensesin adını belirtmeden son halifenin kızı olduğunu söylemekle yetinmiştir.⁷⁷ Akşam Gazetesi'nin habesinde ise öncelikle Nizamlıktan ve Nizamdan haber verilirken ardından Nizam'ın büyük oğlunun Berar Prensesi, Son Halife Abdülmecid'in kızı Dürrüşehvar Sultan'la, küçük oğlunun ise Selahattin Ali'nin kızı bayan Nilüfer'le evli olduğu belirtilmiştir. Haberdeki dikkat çekici nokta ise iki Haydarabad Prensesinin de "*Türk inkılâbından kuvvet alarak*" açık gezdikleri vurgusunun yapılmış olmasıdır.⁷⁸

Prensesin Türkiye'ye gelişinin önemli bir sebebi de 23 Ağustos 1944'te Paris'te vefat eden babası Abdülmecid Efendi'nin cenazesini İstanbul'a naklettirebilmektir.⁷⁹ Bu amaçla daha önce konuyla ilgili olarak pek çok yazı-mada bulunan Dürrüşehvar Sultan o sırada Dolmabahçe Sarayı'nda bulunduğu öğrenilen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşmek üzere, adını ziyaretçi defterine yazdırmış, bunun üzerine İsmet İnönü Prensesi iki gün sonrası için Savarona Yatı'nda öğle yemeğine davet etmiştir. Başka davetlilerin de olduğu bu yemekte Prenses Dürrüşehvar ziyaretinin amacını açıklamaya fırsatı bulamamış, Cumhurbaşkanı da o akşam Ankara'ya döneceğini belirterek kendisini Ankara'ya davet etmiştir.⁸⁰ Bu olay 4 Aralık tarihli Ulus Gazetesi'nde "*Prenses Dürrüşehvar Dün Ankaraya Gitti*" başlığıyla yer almıştır. Prensesin Ankara Expresi'nin vagonunun penceresinde çekilmiş fotoğrafının altında, kalabalık bir halk kitlesinin Haydarpaşa Garı'nda kendisini uğurlamaya geldiği haberi yer almaktadır.⁸¹ Ertesi gün Çankaya'da çaya davet edilen Prensesi Cumhurbaşkanı'nın annesi ve eşi ağırlamış, ancak Prenses Cumhurbaşkanıyla görüşmeden Ankara'dan ayrılmıştır.⁸² Cumhurbaşkanı adına Ankara havaalanına kendisini uğurlamaya gelen Özel Kalem Müdürü, Prenses'e cenazenin definin kanuni bir hükme bağlı olduğu cevabını vermiştir.⁸³ Fakat Prenses Dürrüşehvar'ın bu konudaki girişimleri son bulmamış bu kez, Halife II. Abdülmecid'in Özel Kalem Müdürlüğü'nü yaparken Abdülmecid Efendi ile beraber ülkeden ayrılarak, 14 Ekim 1924 tarihinde İstanbul'a dönen Salih Keramet Nigar, 18 Ekim 1946 tarihinde Prenses Dürrüşehvar Berar'ın vekili sıfatıyla, cenazenin Türkiye'ye defni konusunda ne yapılması gerektiği yolunda Cumhurbaşkanı Özel Kalem Müdürü'ne bir mektup yollamıştır. Gelen cevap ise durumun henüz olgun-

⁷⁶ Akşam, 21 Kasım 1945.

⁷⁷ Ulus, 21 Kasım 1945, s. 2.

⁷⁸ Akşam, 22 Kasım 1945, s. 2.

⁷⁹ Nigar, age., s. 36.

⁸⁰ Nigar, age., s. 55.

⁸¹ Cumhuriyet, 4 Aralık 1945; Akşam, "Prenses of Berar", 4 Aralık 1945.

⁸² Ulus, 8 Aralık 1945.

⁸³ Nigar, age., s. 56.



laşmadığı yolundadır.⁸⁴ 14 Mayıs 1950 tarihinde yaşanan iktidar değişimi babasının cenazesinin Türkiye'ye defni için yeni bir ümit doğursa da Prensesin bu konudaki girişimleri sonuçsuz kalmış ve Halife Abdülmecid Efendi'nin yıllardır Paris'te bekletilen cenazesi ancak 30 Mart 1954 tarihinde Medine'de defnedilmiştir.⁸⁵

Osmanlı Hanedana mensup olup, yasaklı olduğu halde bu tarihlerde Türkiye'ye gelebilen bir diğer prenses de Sultan Vahdettin'in kızı Sabiha Sultan ile Son Halife Abdülmecid Efendi'nin oğlu Ömer Faruk Efendi'nin kızı olan ve Eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın oğlu Mısır Prensi Abdülmünim ile evlenen Prenses Neslişah yani Fatma Neslişah Sultan'dır.⁸⁶ Prenses Neslişah da Prenses Dürrüşehvar gibi eşinin konumu nedeniyle Türkiye'ye girebilen nadir Osmanlı hanedanı mensuplarından birisi olup, 31 Mayıs 1947 tarihinde Aksu vapuru ile İzmir'e gelmiştir. Mısır'ın en güzel kadını olarak tanımlanan Neslişah Sultan ve ailesi Kadifekale ve Kültürpark gibi İzmir'in tanınmış yerlerini ziyaret ettikten sonra ertesi gün İstanbul'a varmışlardır.⁸⁷ Dönemin basını Neslişah'ın gelişine de Dürrüşehvar'a olduğu gibi ilgi göstermiş, gazetelerde çeşitli haber ve fotoğraflar yayınlanmıştır. Cumhuriyet Gazetesi "*Prenses Neslişah İstanbul'a geldi*" diyerek, Prens Abdülmünim ile Prenses Neslişah'ın birlikte çekilmiş büyük bir fotoğrafını ilk sayfadan verirken, bu ziyarete özellikle Prenses Neslişah'ın aslen Türk olması ve Son Osmanlı Halifesi Abdülmecid Efendi'nin oğlu Ömer Faruk Efendi'nin kızı olmasından dolayı ayrı bir alaka gösterildiğini belirtmiştir. Prenses Neslişah ve Prens Abdülmünim'le Aksu Vapuru'nda görüşen muhabir Metin Toker, Prenses Dürrüşehvar gibi, Prenses Neslişah'ın da giydiği kıyafetten, simasına, en ince detaylara kadar aktarırken; "*...Aynı uzun boy, Fatih'in meşhur profilindeki aynı kemerli burun ve aynı şahane gözler...*" ifadelerini kullanmıştır. Prenses Dürrüşehvar'la benzerliğine vurgu yapan Toker, Prensesin güzelliğinden, cana yakınlığından ve mütevaziliğinden büyük bir hayranlıkla bahsetmiştir. Henüz üç buçuk yaşında iken İstanbul'dan ayrılan Prenses Neslişah ise İstanbul'u hayallerinde yaşattığını, ancak şehrin hayallerinden çok güzel olduğunu söyleyerek duygularını dile getirmiştir.

Prenseslerin Türkçe konuşmaları haberlerin ortak noktasıdır. Nitekim Toker de röportajında Prenses Neslişah'ın "*...bütün dünya lisanlarının muhakkak ki en ahenklisi olan o nefis saray Türkçesiyle konuştuğunu*" vurgulamış-

⁸⁴ Nigar, age., s. 57.

⁸⁵ Nigar, age., s. 76.

⁸⁶ Fatma Neslişah Sultan, Padişah Sultan Vahideddin'in kızı Sabiha Sultan ile son Halife Abdülmecid Efendi'nin oğlu Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin ilk çocuğudur. Sabiha Sultan'ın Türkiye'ye dönüşü ise ancak hanedana mensup kadınların ülkeye dönüşüne izin veren kanun çerçevesinde 26 Ağustos 1952 tarihinde olmuştur. Murat Bardakçı, *Neslişah, Cumhuriyet Devrinde Bir Osmanlı Prensesi*, Everest Yayınları, İstanbul 2011, s. 253.

⁸⁷ *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1947, s. 1.3.



tır.⁸⁸ Akşam Gazetesi haberi manşetten verirken, Prensesin kıyafetinin tüm ayrıntılarına kadar aktarıldığı haberde; “Prenses Neslişah fildişi renkte bir pardösü, lacivert bir rop giymişti, başında da lacivert ve yan tarafı büyük çiçekli bir şapka vardı. Parmaklarında iri taşlı bir yüzükle taşlı alyanstan başka bir şey yoktu. Boynunda da iri taneli iki sıra inci, kulaklarında inci küpeler bulunuyordu. Ayakkabıları ve çantası robun renginde idi. Mısır’ın en şık ve güzel kadını diye tanınan prensesin bu kadar sade giyinişi yolcu salonunu dolduran meraklıları adeta hayrete düşürmüştü” denilerek, halkın aslında aynı zamanda bir hanedan mensubu olan prensesi hayalinde çok daha fazla gösterişli bir sultan olarak bekledikleri algısına değinmiştir.⁸⁹ Gazetenin muhabiri Enise Münir Nureddin, İskenderiye-İstanbul seferini yapan Aksu Vapuru’nda Prensesle birlikte seyahat etmiş ve bu safhada Enise Hanım Prenses Neslişah ve ailesiyle röportaj yapma fırsatını bulmuştur. Prensesin çocuklarının Türkçe konuştuklarını, evde daima Türkçe konuşulduğunu söylemesi, röportajda öne çıkan bir konu olup, prenseslerin Türkçe konuşuyor olmalarının yanı sıra çocuklarına da öğretmiş olmaları bu konuda yapılan haberlerde sık sık vurgulanmıştır. Prenses Fransa’da geçirdiği çocukluk yıllarına ait bir hatırasından bahsederken, henüz 11 yaşında Fransa’da iken bir sınavda hayatlarında en çok arzu ettikleri şeyin ne olduğunu anlatan bir kompozisyon yazmalarını istediklerini, onun da hayatta en büyük arzusunun, bir sabah uyandığında kendisini vatanında bulmak olduğunu yazdığını söylemiştir. Röportajı yapan Enise Münir Nureddin, bu suretle prensesin arzusunun gerçekleşmiş olduğunu ifade ederek yazısını sonlandırmıştır.⁹⁰ Prensesin gelişi ile ilgili her türlü ayrıntıyı aktaran haberlerin yanı sıra Ulus Gazetesi bu ziyareti 3. sayfasında “Prenses Neslişah İstanbulda” başlığıyla vermiş, ziyaret hakkında kısa bir bilgilendirmenin ardından prensesin; “...23 yıldan beri hasretini duyduğum memleketime kavuştuğum için cidden heyecan duyuyorum” sözlerini yayınlamakla yetinmiştir.⁹¹ Prenses, 17 Haziran tarihinde, bir müddet kaldığı İstanbul’dan ayrılarak Fransa’ya hareket etmiştir.⁹²

Osmanlı hanedanından olup, Müslüman ülkelerin prensleriyle evlenen kadınların eşlerinin konumu dolayısıyla Türkiye’ye girişlerine yönelik haberler Morali Selahaddin Bey ile Sultan Murad’ın torunu, Adile Sultan’ın kızı Prenses Nilüfer’in İstanbul’a gelişiyle devam etmiştir.

⁸⁸ Cumhuriyet, 2 Haziran 1947, s. 1, 3.

⁸⁹ Akşam, 2 Haziran 1947.

⁹⁰ Akşam, 2 Haziran 1947, s. 2.

⁹¹ Ulus, 2 Haziran 1947, s. 3.

⁹² “Prens Abdülmünim ve prenses gittiler”, Akşam, 17 Haziran 1947, s. 2; “Prenses Neslişah Dün Hareket Etti”, Ulus, 17 Haziran 1947, s. 3.



Haydarabad Nizamının oğlu Prens Muazzam Cah ile evli olan Prenses Nilüfer, 22 Eylül 1947 tarihinde İstanbul'a gelmiştir.⁹³ 16 günlük bir misafirlik süresi geçiren Prenses Nilüfer, bu seyahati esnasında Müze ve Sarayları gezmiştir. Prensesin gezisine iştirak eden muhabir Cemalettin Bildik, Dolmabahçe Sarayını gezerken Prenses'in Atatürk'ün öldüğü odayı görmek istediğini, fakat odanın bomboş olduğunu gördüğünde büyük şaşkınlık duyduğunu aktarıyor. Eşyaların geçici olarak bir yere taşındığı bilgisinin verilmesi üzerine Prenses yaşaran gözlerle; "Büyük insandı. Eşi bulunmaz bir asker, bir kumandan ve inkılapçı idi..." diyerek; Atatürk vefat ettiğinde Hindistan'da O'nun hakkında bir nutuk söylediğini ve bu nutkun İngiliz gazeteslerinin bazılarında yayımlandığını anlatmıştır. Türkiye'ye ziyareti hakkındaki duygularını ise; "Türk olup, Türkiye'yi görmemek İstanbullu olup 24 sene gibi uzun zamanını bu güzel şehirden uzakta geçirmek ne acı şey..."⁹⁴ sözleriyle tanımlamış, henüz altı yaşındayken ayrıldığı İstanbul'u unutamadığını; "İstanbul unutulmaz. O benim bütün rüyalarımın hakim olmuştur. 24 yıldan beri her zaman buraya gelmeyi çok arzuladım... Şimdi nasıl ayrılacağımı düşünüyorum"⁹⁵ diyerek dönüşün kendisi için ne kadar zor olacağını ifade etmeye çalışmıştır. Nitekim 16 Haziran 1952 tarihinde hanedana mensup kadınların ülkeye dönüşüne izin veren kanunun kabulünün ardından ülkeye ilk gelenler arasında kendisi de bulunmaktadır.⁹⁶ Bu hanımların ziyaretlerine o kadar ilgi gösterilmiştir ki, Prenses Dürrüşehvar'ın Karaşi'den İstanbul aktarmalı Londra uçuşu esnasında havaalanında beklediği süre zarfında akrabaları ile görüşmesi dahi gazetelerin sayfalarında yer bulmuştur.⁹⁷

3.2. 18 Nisan 1949 Tarihinde Pasaport ve Vatandaşlık Kanunlarında Yapılan Değişiklikler

Prenseslerin arka arkaya Türkiye'yi ziyaret etmelerinin basında önemli bir yer bulması ve bu ziyaretler sırasında neredeyse attıkları her adımın takip edilerek gazetelerin sayfalarına yansması, bazı çevrelerde rahatsızlık uyandırmış ve Cumhuriyet Halk Partisi Seyhan Milletvekili Remzi Yüreğir 16 Haziran 1947 tarihinde Dürrüşehvar ile Neslişah'ın Türkiye'ye olan ziyaretlerinin 431 sayılı kanuna aykırı olduğu ve buna nasıl müsaade edildiğine dair bir soru önergesini önce CHP Meclis Grubuna getirmiştir.⁹⁸ Hükümet ise Yüreğir'in bu girişiminin hemen ardından Prenseslerin ülkeye girişine

⁹³ "Prenses Nilüfer Dün İstanbul'a geldi", *Akşam*, 23 Eylül 1947, s. 2. "Prenses Nilüfer İstanbul'da", başlıklı habere "Damat Morali Selahaddin Bey ile Sultan Murad'ın torunu, Adile Sultan'ın kızı Haydarabad Nizamının gelini Prenses Nilüfer dün öğleyin Panamerikan uçağı ile şehrimize gelmiştir" denilerek prensesin Osmanlı Hanedanına mensubiyeti belirtilirken havaalanında çekilmiş bir de fotoğrafına yer verilmiştir. *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1947.

⁹⁴ "Prenses Nilüfer Müze ve Sarayları Gezdi", *Akşam*, 1 Ekim 1947, s. 5, 6.

⁹⁵ *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1947.

⁹⁶ Bardakçı, *Son Osmanlılar*... s. 109.

⁹⁷ *Akşam*, 21 Eylül 1947, s. 2; *Ulus*, 21 Eylül 1947, s. 3.

⁹⁸ *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1947, s. 1, 3; *Akşam*, 17 Haziran 1947, s. 2.



dair olan bir düzenlemeyi Meclis gündemine taşımış, İçişleri Bakanlığı'nca Osmanlı hanedanına mensup kadınlarla evli olup, ölüm veya boşanma haliyle ayrılmış bulunan ve çocuğu olmayan, dolayısıyla hanedana üyelikleri düşmüş olan erkeklerle, aynı durumda olan kadınların Türkiye'ye girmelerine izin verecek şekilde Pasaport Kanunu'nda değişiklik yapılmasına dair bir kanun tasarısı hazırlanarak, Bakanlar Kurulu tarafından 27 Haziran 1947 tarihinde TBMM Başkanlığı'na sunulmuştur.⁹⁹ Tasarının gerekçesinde doğum itibarıyla münderis Osmanlı Hanedanına mensup olmayarak bu hanedanın erkekleriyle evlenen kadınlarla yine aynı durumda olup hanedana mensup kadınlarla evlenen erkeklerin ölüm ve boşanma sebebiyle dul kalmaları ve çocukları bulunmaması halinde yurda gelmelerine bir mâni kalmadığı dile getirilmiştir. Bu düşünceyle tasarısının birinci maddesi buna izin verecek şekilde hazırlanmıştır. Tasarının ikinci maddesi ise doğum itibarıyla münderis Osmanlı Hanedanına mensup kadınlardan yabancı devlet reisleri ve münderis olmayan yabancı Devlet hanedan azası mensupları veya diploması muafiyetini haiz erkeklerle evli bulunanların uluslararası ilişkiler ve devletlerarasında iyi ilişkiler kurulmasının gerektirdiği zaruret karşısında kabul edilen genel ilkelere göre kadınların da kocalarının tâbi bulunduğu genel hükümler dairesinde bir uygulamaya tabi olmalarına imkan verecek şekilde düzenlenmiştir.¹⁰⁰ Ayrıca, bu kişilerin vatandaşlığa kabulünün Bakanlar Kurulu iznine bağlanması için Vatandaşlık Kanunu'nda bir değişiklik yapılmasıyla ilgili kanun tasarısı İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış ve aynı gün Bakanlar Kurulu tarafından TBMM Başkanlığı'na sunulması kararı alınmıştır.¹⁰¹

Hükümetin hazırladığı kanun tasarısı üzerine Yüreğir, 27 Ağustos 1947 tarihinde Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti memaliki haricine çıkarılmasına dair olan 1924 yıl ve 431 sayılı kanuna ek kanun teklifi hazırlamış, 3 Eylül 1947 tarihinde Meclis gündemine gelen teklif İçişleri Komisyonuna gönderilmiştir.¹⁰² Yüreğir teklifinin gerekçesinde; Hilâfetin ilgası ve Osmanlı hanedanının Türkiye Cumhuriyeti toprak veya sınırlarından ihracı üzerinden ancak yirmi üç yıl gibi çok kısa bir müddet geçmiş bulunduğunu, bu yirmi üç yıllık değil bir millet hayatı için, hatta fertlerin hayatı için bile kâfi gelmeyen çok az ve kısa bir zaman olduğunu belirtmektedir. Nitekim 600 yıl hüküm sürmüş, birçok menfaat, hudsuz ihtiras ve entrikaların da karışmış olduğu bir devrin mensuplarının halen büyük bir kısmının toplum içinde var olduğunu ve eski hayatlarını

⁹⁹ TBMM T.D., D. 8, C. 18, 18 Nisan 1949, Sıra Sayısı: 157, s. 1.

¹⁰⁰ TBMM T.D., D. 8, C. 18, 18 Nisan 1949, Sıra Sayısı: 157, s. 1.

¹⁰¹ TBMM T.D., D. 8, C. 18, 18 Nisan 1949, Sıra Sayısı: 157, s. 1.

¹⁰² TBMM T.D., D. 8, C. 6, 3 Eylül 1947, s. 562.



büyük bir arzu ve istekle arayanların bu isteklerini kafalarından silmeye yirmi üç yılın yetmeyeceğini her akıselim kabul ve teslim etmelidir. Zira bu tehlikelere rağmen eski halife Abdülmecid'in kızı ve Haydarabad Nizamının gelini Dürrüşehvar ile eski Halife Abdülmecid'in oğlu Faruk'un kızı olan ve Mısır hanedanından Prens Mümin'in eşi bulunan Neslişah'ın Türkiye'ye gelmelerine ve on beş gün süreyle ikamet etmelerine izin verilmesi her ne kadar dost ve yabancı bir devlet erkân ve hanedanından bulunan kocaları ile birlikte olmalarından dolayı ise de 431 sayılı kanunun bu uygulamaya kesinlikle müsaade etmeyeceğini dile getiren Yüreğir, bu kadınların Türkiye'de buldukları süre zarfında basın organları tarafından "... yarış edercesine şahane sözler ve bunlardan bahsedici neşriyat ile çeşitli pozlarla, bazı gazete ve mecmualara konulan fotoğraf klişeleri ve sık sık sultan kelimelerinin tekrardanması, sütunlarla hal tercümelerinin yazılması açıktan açığa kanunun yasak ettiği padişahlık propagandasının yapıldığını... bu nevi şahısların kanun hilâfına memlekete sokulmalarının, Yüzellilikler¹⁰³ misilli Osmanlı Hanedanının da affedilerek memlekete dönmeleri propagandasına geniş ölçüde yol açtığını" savunuyordu. Ona göre bu gerekçelerden ötürü yapılması düşünülen değişiklik 431 sayılı Kanunun ruhuna ve mevcudiyetine aykırıydı. Bu nedenle Osmanlı hanedanına mensup kişilerin her ne sebeple olursa olsun memlekete girmelerine hiçbir şekilde müsaade edilmemeliydi.¹⁰⁴ Bu iki kanun tasarısı ve Yüreğir'in teklifi İçişleri Komisyonu'nda birleştirilerek görüşülmüş, ancak Komisyon Yüreğir'in teklifini, dost devlet hanedanlarıyla evli olan münderis Osmanlı hanedana mensup kadınların transit suretiyle yurda girip çıkmalarına ve bunun gerektirdiği 15 gün kalış süresinin bazı hallerde uzaması durumunda, ihtiyaç duyulan izin verilmemesinin dost bir memleketle siyasi münasebetlerin nezaket ve

¹⁰³ Lozan Barış Antlaşması'na bağlı VIII. Ekte yer alan Genel Af'a yönelik Beyannameye bağlı protokolde, Türk Hükümeti tarafından vatan haini olarak kabul edilmiş olan 150 kişi, tarafların karşılıklı olarak ve eşit şartlarda çıkmayı taahhüt ettikleri genel af beyannamesi dışında bırakılmıştır. Bu protokolde, Türk Hükümeti, belirlediği 150 kişinin ülkeye girmesini ve orada oturmasını yasaklama hakkını saklı tuttuğunu ve böylelikle söz konusu kişilerden bugün ülkesinde bulunanları çıkarabilme, Yurt dışına gönderebilirle yetkisine sahip olduğunu belirtmiştir. Antlaşmanın genel af'a yönelik metni için bkz. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Cilt I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989, s. 187-190; 150 kişinin genel af'tan istisna tutulması ve bu kişilerin kimler olacağına ilişkin belirlenmesi konusu, Cumhuriyet tarihinde önemli tartışmalar yaşanmasına sebep olmuş ve bu olay yakın tarihte "150'likler Meselesi" olarak geçmiş olup, af kapsamı dışında tutulan 150'likler, 8 başlık altında toplanmıştır: 1- Sultan Vahdetin, hanedan yasasıyla yurt dışına çıktığından onun listeye alınmayacağı, ancak, bütün icraatına yakından katılmış beş-altı kişi, 2- Sevr Antlaşması'nı imzalayan Kabine, 3- Kuvay-ı Inzibatıye'yi teşvik eden kabine, 4- Çerkes Ethem ve yandaşları, 5- Çerkes Kongresini düzenleyen delegeler ve katılımcıları, 6- Milli Mücadele döneminde Anadolu direnişini baltalayan çete liderleri, 7- Ülke sınırları dışında bir takım İhtilal Komitelerini yöneten adamlar, 8- Milli Kurtuluş Savaşı aleyhinde bulunmuş İstanbul ve Taşra basın mensupları. Listeye dahil olan şahıslarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Kutay, *150'likler Faciası*, Sıralar Matbaası, İstanbul 1955; İlhami Soysal, *150'likler*, Gür Yayınları, İstanbul 1985; Sedat Bingöl, *Yüzellilikler Meselesi, Bir İhanetin Anatomisi*, Bengi Kitap Yayın, İstanbul 2010; Nurşen Mazıcı, "Af Yasalarında 150'likler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 55, Sayı 1, Ankara, Ocak-Mart 2000, s. 86; 150'likler 1938 tarihine kadar çıkarılmış olan af yasalarının dışında bırakılmışlar, ancak 29 Haziran 1938 tarihli "Affı Umumi" kanunuyla affedilmişlerdir. Cumhuriyet döneminde çıkarılan genel af yasaları hakkında geniş bilgi için bkz. Cahide Sınmaz Sönmez, "Cumhuriyet Dönemi Genel Af Tartışmaları ve Uygulamaları Üzerine", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, Sayı 3, Bahar 2006, s. 93-98.

¹⁰⁴ *TBMM T.D.*, D. 8, C. 18, 18 Nisan 1949, Sıra Sayısı: 157, s. 4-5.



samimiyetine uygun olmayacağı düşüncesiyle reddine karar vermiş olmasına rağmen son tahlilde, Meclis Genel Kurulu'na gelinceye kadar ilgili üç komisyon tarafından incelenmesinin uygun olduğu görüşüne varmıştır.¹⁰⁵ Ancak, gerek Adalet Komisyonu gerekse Dışişleri Komisyonu Bakanlar Kurulu tarafından hazırlanan tasarıları kabul etmiş olmaları dolayısıyla bu duruma tezat oluşturan Seyhan Milletvekili Remzi Yüreğir'in teklifinin reddine karar vermişlerdir.¹⁰⁶ Böylece, 27 Haziran 1947 tarihinde hazırlanan tasarılar, komisyonlarda uzun süre bekledikten sonra ancak 18 Nisan 1949 tarihinde Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmeye başlanmıştır.

Dışişleri Komisyonu Sözcüsü Gaziantep Milletvekili Abdurrahman Melek'in tasarıyla ilgili bilgi vermesinden sonra, kürsüye Cumhuriyet Halk Partisi Niğde Milletvekili Hüseyin Ulusoy gelmiş, Ulusoy, tasarıнын esaslarını açıkladıktan sonra, İnkılabı yaparken çıkarılan kanunlarla, memleketin geçmişinde mevcut hal ve şahısları kökünden izale edici kanunlar çıkartıldığını şimdi bu kanunları niçin ve hangi sebeple zayıflattıklarını anlamadığını belirtmiştir.¹⁰⁷ Dışarıda zor durumda olan insanların olduğunu kabul etmesine rağmen, bu durumun "*...büyük inkılâp esaslarını sarsacak derecede bizi şefkate sevk etmesine taraftar değilim...*" diyerek birinci madde hükmüne karşı çıkmıştır.¹⁰⁸ Ayrıca, hanedana mensup olup da yabancı bir ülke başkanıyla evlenmiş olanların eşleriyle beraber yurda girmelerine bir şey demeyeceğini, fakat prensip olarak hanedana doğrudan veya dolaylı mensup olan kimselerin yurda girmeleri veya Hanedan malları üzerinde hak iddia etmelerine karşı olduğunu söylemiş, bu sözleri Millet Partisi'nden Kütahya Milletvekili Ahmet Tahtakılıç ve Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk tarafından bravo sesleriyle desteklenmiştir.¹⁰⁹

Tasarıya karşı görüşte olan milletvekillerinden birisi de Müstakil Demokratlar Grubu'ndan Afyonkarahisar milletvekili Hazım Bozca'dır. Bozca, birinci maddedeki kimselerin transit olarak Türkiye'den geçişlerine izin verilmesini doğru bulurken, ikinci maddede söz konusu edilen gelin ve damatların Türkiye'ye kabul edilmelerine razı değildir. İçişleri Bakanı'na bu kişilerin neden Türkiye'ye gelecekleri ve kaç kişi olduklarına dair sorduğu soruya da yanıt alamamış olduğundan bu maddeye kesinlikle karşı çıkmıştır. Zira Bozca'ya göre, bu kişilerin ülkeye girişini sağlamak için inkılâp kanunları değiştirilemezdi. 25 seneyi aşkın bir zamandır ülke dışında olan bu kişilerden hayatta olanların sayısının üç beş kişiyi geçmeyeceği, yıllar boyunca memleket hasreti çektikleri ileri sürülen bu kişilerin bir 25 sene daha

¹⁰⁵ TBMM T.D., D. 8, C. 18, 18 Nisan 1949, Sıra Sayısı: 157, s. 6, 7.

¹⁰⁶ TBMM T.D., D. 8, C. 18, 18 Nisan 1949, Sıra Sayısı: 157, s. 8,10.

¹⁰⁷ TBMM T.D., D. 8, C. 18, 18 Nisan 1949, s. 461.

¹⁰⁸ TBMM T.D., D. 8, C. 18, 18 Nisan 1949, s. 461.

¹⁰⁹ TBMM T.D., D. 8, C. 18, 18 Nisan 1949, s. 461-462.



bu hasreti çekebileceklerini belirterek, bu kişilerin ülkeye girişlerine izin verilmesinin ardında yatan sebebi hükümetin izah edemediğini söylemiştir.¹¹⁰

Millet Partisi Kütahya milletvekili Ahmet Tahtakılıç da “...*Evet devletler içinde merhamet hissi vardır, artık saltanat hanedanından herhangi biriyle alakası kesilmiş olan bazı kimselerin memlekete dönmesini düşünmek devlet için bir merhamet eseri olabilir. Tarihi hükmünü yaşamış, aradan dörtte bir asır geçmiş ve bu hadisenin siyasi tarafı tarihe karışmış diye telakki edilebilir. Fakat biz buna da razı değiliz arkadaşlar. Çünkü fertlerin hakkaniyetini temin eden nasıl kanunlar varsa cemiyetin de hakkaniyetinin istinat ettiği kanunlar vardır ki o kanunlar üzerinde münakaşa ve müdavele etmek imkanı bile yoktur. Binaenaleyh... memlekete dönmesi mevzu bahis olan 3, 5 şahıs varsa bunlar merhametle halledilemez başka türlü olabilir...*”¹¹¹ sözleriyle tasarının aleyhinde görüş bildirmiştir. Tahtakılıç, hükümetin bu kanundan istifade ederek memlekete kaç kişinin dönebileceğini bilip bilmediğini sorması üzerine Kocaeli milletvekili Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nihat Erim, bu sayının 18 olduğunu söyleyerek, izin verilmesi istenilen kişilerin hanedanla kan bağı olmayıp, başka bir ülkede bir bürokrat ya da bir hükümdarla evli olmalarından dolayı, ülkemizden geçerken izin alma zorunlulukları olduğu, böyle durumlarda ise hükümetin kendisini şüphede görmesinin sağlıklı olmadığını belirtmiştir. Erim’e göre, artık rejim yerleşmiştir, ülke güçlüdür, bundan endişe duyulmaması gerekmektedir.¹¹²

Tartışmanın temel noktasını ise Adalet Komisyonu’nun tasarının Ek 1 maddesine eklediği ve Dışişleri Komisyonu’nun da kabul ettiği “*Osmanlı İmparatorluğunda padişahlık etmiş kimselerden hilâfetin ilgası tarihinde hayatta olsun olmasın, vârislerine intikali yapılmamış her hangi birinin nam ve uhdesinde o tarihte mukayyet bulunan gayrimenkul mallarla 1 Eylül 1324 ve 21 Nisan 1325 tarihli iradelerin mevzuu bulunan gayrimenkul mallar 431 sayılı Kanununun 8 ve 10 ncu maddeleri mucibince millete intikal etmiş bulunduğundan bu kanuna müsteniden yurda, avdet edenler dâhi, bu mallar üzerinde ırs veya her hangi, bir sebebe dayanarak hak iddia edemezler*” hükmü oluşturmuştur. Bugün dahi çözülememiş bir konu olan Padişah mallar meselesinin gerek hukuki, gerekse siyasi açıdan yaratacağı mahzurlar milletvekilleri tarafından dile getirilmiş, 413 sayılı kanununun 8. maddesinde belirtilen “*Osmanlı İmparatorluğu’nda padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi dahilindeki tapuya merbut emval-i gayrimenkuleleri millete intikal etmiştir*” hükmündeki “*padişahlık etmiş kimseler*” ifadesinin bütün padişahları kapsayıp kapsamadığı uzun tartışma-

¹¹⁰ TBMM T.D., D.8, C. 18, 18 Nisan 1949, s. 462.

¹¹¹ TBMM T.D., D.8, C. 18, 18 Nisan 1949, s. 471.

¹¹² TBMM T.D., D.8, C. 18, 18 Nisan 1949, s. 476.



lara sebep olmuştur. Dışişleri Komisyonu sözcüsü Gaziantep Milletvekili Abdurrahman Melek Bey, buradaki “ler” edatının padişahlara karşı bir hürmet ifadesi olarak değil, hepsini kapsayıcı bir ifade olarak kullanıldığını açıklamıştır.¹¹³

C.H.P. Niğde Milletvekili Vehbi Sarıdal da 431 sayılı kanunun tüm padişah mallarını kapsadığını, bu malların bu kanunla Maliye Bakanlığı'na geçmiş bulunduğunu belirtmiştir. Ancak, bazı Türk mahkemeleri 8. maddenin sadece yaşayan padişahları kapsadığı, ölen padişahların mirasının varislerine geçtiği şeklinde yaptığı yorumlar nedeniyle iş içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Adalet Komisyonu'nun eklediği hüküm sayesinde Türkiye bu davalardan kurtulacak ve Türkiye'ye gelecek Hanedan mensuplarının dava açmalarının da önüne geçilecektir.¹¹⁴ Zira, Sarıdal bu ibareyi “...*Adalet komisyonu lüzum görmüş, gelin ve damatlara sen vatana gelirsen, sakın (mal üzerinde hak iddia etme) davasında bulunmayasın, memlekette bir 431 sayılı kanun vardır ve kanun meriyettedir, böyle bir iddiada bulunursan seni bu memleketeye almıyoruz...*” şeklinde anladığını ifade etmektedir.¹¹⁵

Müstakil Demokratlardan Muğla milletvekili Necati Erdem ise bu maddenin pek çok yoruma açık olmasından dolayı reddini talep etmiştir.¹¹⁶ Millet Partisi Eskişehir milletvekili Ahmet Oğuz konuya Osmanlı hanedan ailesine ait olup Lozan Barış Antlaşması ile Emvali Hassa olarak devlete intikal eden mallar noktasından yaklaşmıştır. Oğuz'a göre, bu kişilerin miras haklarından tamamen uzaklaştırılması noktasında alınacak tedbirler, Musul petrollerinden, Yunanistan'daki şu veya bundan, bu kişiler vasıtasıyla memleketin elde edeceği gelir kaynaklarına mani olacak, bu da önemli bir ekonomik kayıp yaratacaktır. Dolayısıyla kanun tasarısını bu nokta göz önünde bulundurarak hazırlamak gerekirdi.¹¹⁷

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nihat Erim bu konudaki endişelerin yersiz olduğunu, 431 sayılı kanunun normal bir kanun olmayıp kurlarını tanımayan, onları çiğneyen bir inkılap kanunu olduğuna dikkat çekerek, işin hukuki boyutundan öteye siyasi ve mali boyutuna değinmiştir. Söz konusu malların yurt içinde bulunanlarının o günkü değerinin 1 milyar lira olup, verilecek kararın bu malları bütün vereselerinden tek tek yok pahasına almış olan II.Abdülhamid'in Dişçibaşısı Sami Günzberg¹¹⁸ ve hemşiresi

¹¹³ TBMM T.D., D.8, C. 18, 18 Nisan 1949, s. 459.

¹¹⁴ TBMM T.D., D.8, C. 18, 18 Nisan 1949, s. 469.

¹¹⁵ TBMM T.D., D.8, C. 18, 18 Nisan 1949, s. 469.

¹¹⁶ TBMM T.D., D.8, C. 18, 18 Nisan 1949, s. 463-466.

¹¹⁷ TBMM T.D., D.8, C. 18, 18 Nisan 1949, s. 467.

¹¹⁸ Sami Günzberg'in II. Abdülhamid'in dişçibaşılığını yapmış olması Günzberg'in hanedanla ilişki kurmasını kolaylaştırmış ve onların güvenini kazanarak, yurtiçi ve yurt dışında bulunan gayrimenkullerin kazanılması konusunda pek çok vekalet almasını sağlamıştır. Çeşitli kandırmacalarla Hanedana mensup üyelerin pek çoğundan elde ettiği vekaletlerle bu mallar üzerinde hak sahibi olma hedefine yönelik olarak kardeşi Lili'yle beraber girişimlerde bulunmuşlardır. Günzberg'in bu konudaki girişimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Bali, age..



Lilî'ye verilip verilmeyeceği meselesi olduğunu belirten Erim, bu konudaki kararın vicdanlara danışarak verilmesini istemiştir.¹¹⁹ Miras meselesinde alınacak kararın hanedan mensuplarının yurt dışındaki mallarına da etki edip etmeyeceği üzerindeki tartışmalara son noktayı Nihat Erim koymuş, konunun dönüp dolaşıp mallar meselesine geldiğini oysa bugün bu malların pek çoğunun Sami Günzberg ve kardeşinin elinde olduğunu söylemiştir. Onların bir milyara denk gelen bu malları ele geçirmesine kendisinin vicdani razı gelmeyeceğini belirterek, bu kişilerin Irak ve Filistin devletinden hak iddia etmesinin Türkiye'yi ilgilendirmedğini belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'de çıkan hiçbir kanunun Türkiye'nin diğer devletlerle olan ilişkilerinde delil teşkil etmeyeceğini de sözlerine eklemiştir.¹²⁰ C.H.P. Konya Milletvekili Hulki Karagülle de Erim'in yorumlarını destekleyen bir konuşma yapmış, bundan sonra madde hakkında verilen birçok önerge reddedilerek madde açık oylamaya sunulmuştur. Sonuçta tasarının Birinci maddesinin Birinci Ek maddesi 7 ret, 1 çekimsiz oya karşılık 229 oyla, *"Doğum itibarıyla münderis Osmanlı hanedanından olmayıp bu hanedan azasından biriyle evlenmiş ve ölüm ve ya boşanma sebebiyle dul kalmış olan ve çocuğu bulunmayan erkek ve kadınların Türkiye'ye gelmelerine Bakanlar Kurulu kararıyla müsaade olunabilir."*¹²¹ Şu kadar ki Osmanlı İmparatorluğunda padişahlık etmiş kimselerden hilafetin ilgisi tarihinde hayatta olsun olmasın varislerine intikal yapılmamış herhangi birinin nam ve uhdesinde o tarihte mukayyet bulunan gayrimenkul mallarla 1 Eylül 1324 ve 21 Nisan 1325 tarihli iradelerin mevzuu bulunan gayrimenkul mallar 431 sayılı kanunun 8. ve 10. maddeleri mucibince millete intikal etmiş bulunduğundan bu kanuna müsteniden yurda avdet edenler dahi bu mallar üzerinde irs veya herhangi bir sebebe

¹¹⁹ TBMM T.D., D.8, C. 18, 18 Nisan 1949, s. 475.

¹²⁰ TBMM T.D., D.8, C. 18, 18 Nisan 1949, s. 481-483.

¹²¹ Ancak kanununa getirilen kısıtlamaların hanedanın bazı üyeleri tarafından tepkiyle karşılanmasının yanı sıra bir takım ümitlerin doğmasını da beraberinde getirmiştir. Örneğin, Beşinci Murad'ın kızı müteveffa Fatma Sultan'ın eşi Mahmut Refik, kendisi ve çocukları Mehmet Ali, Celalettin ve Hatice'nin yurda dönebilmeleri için 14 Kasım 1949 tarihinde Başbakanlığa yaptığı müracaatta, Kâmil Killigil ve İsmail Hakkı Okday'ın kızı Hümevra Özbaş'ın ülkeye girişlerini örnek göstererek talepte bulunmuştur. Ancak, verilen cevapta, Mahmut Refik'in çocukları bulunduğundan 18 Nisan 1949 tarihli sayılı kanundan faydalanamayacağı, gösterilen emsallerin ise 5 Temmuz 1939 ve 18 Nisan 1949 tarihli kanun hükümlerine göre ülkeye dönmüş oldukları ifade edilmiştir. Dolayısıyla kendisi ve çocukları için de aynen böyle bir kanun çıkarılması sonucunda ülkeye dönmesine izin verileceğinden talebinin karşılanması uygun görülmemiştir. BCA, 30.10...17.97.20. 14 Kasım 1949. 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleşen iktidar değişimi Mahmut Refik'i yeni bir talepte bulunmaya sevk etmiştir. 19 Haziran 1950 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a hitaben yolladığı mektupta 18 Nisan 1949 tarihli kanunun birinci ek maddesiyle getirilen kısıtlamalardan şikayet eden Mahmut Refik, *"son C.H.P. Hükümeti nasıl bir düşünceyle olduğunu anlayamadığımız 18 Nisan 1949 ve 5370 sayılı kanunun 1. ek maddesindeki hükümü kanuna ilave ederek yıllardan beri içimizde büyüyen anavatalana dönme ümidimizi kırmıştır..."* sözleriyle duyduğu üzüntüyü dile getirmiş, *"...merhametli bir Türk babası ve adalet sığınağı olan ve Dünya Demokrat milletlerin reislerine numune olan sizlerin..."* şeklinde ifade ettiği Demokrat Parti hükümetinden kendilerini de içine alacak yeni bir düzenlemeye gidilmesini talep etmiştir. BCA, 30.10...41.242.3.2-3. 26 Haziran 1950. Mahmut Refik ve çocukları 16 Haziran 1952 tarihli kanundan faydalanarak Türkiye'ye dönecekler, ancak Mahmut Refik Türkiye'ye dönüşünden 41 gün sonra hayata veda edecektir. "1962'de Osmanoğulları Kimler, Nerede, Nasıl Yaşıyor? Sultan Murad'ın iyi bir işadamı olan torunu, Celal İris "Beni idama mahkum ettiler" diye anlatıyordu", Röportaj: Nail Güreli, Akşam, 24 Ağustos 1962, s. 3; Bardakçı, Son Osmanlılar..., s. 150-151.



dayanarak hak iddia edemezler” şeklinde kabul edilmiştir.¹²² Tasarının ikinci Ek maddesi “Doğum itibarıyla münderis Osmanlı Hanedanı azasından bulunan kadınlardan, yabancı Devlet başkanlarından veya yabancı devlet hanedan azasından veyahut elçi veya elçilik vazifesiyle görevlendirilmiş olanlardan biriyle evli olanların transit suretiyle Türkiye’den geçmelerine ve üç aya kadar Türkiye’de ikametlerine Bakanlar Kurulu Kararıyla izin verilebilir” derken Kanunun ikinci maddesiyle ise 431 sayılı kanunun ikinci maddesinin bu kanuna aykırı hükümlerinin kaldırıldığı belirtilmiştir. Bu kişilerin vatandaşlık hakkını sağlayan kanun tasarısı ise üzerinde tartışma yaşanmadan Meclisin aynı günkü toplantısında “Pasaport Kanununa Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun” adıyla kabul edilmiştir.¹²³ Her iki kanun da 25 Nisan 1949 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹²⁴ Böylece çeşitli zamanlarda belirtilen sebeplerle hanedana mensup adı geçen kadınların ülkeye giriyor olmaları meşrulaştırılmış olmaktadır. Neticede her ne kadar daha önceden mahkemeler tarafından mirasçılar lehine verilmiş hükümler mevcut olmasına rağmen kanunun ilgili maddesiyle, bu kişilerin miras yoluyla mal edinmeleri hukuki yoldan olmasa da siyaseten engellenmiştir.

3.3. Pasaport ve Vatandaşlık Kanunlarında Yapılan Değişikliklerin Basına Yansıması ve Yeni Geri Dönüşler

Hanedana mensup kişilerin ülkeye girişleriyle ilgili düzenlemeler yapan tasarı dönemin basınında da yankı bulmuş, Meclis görüşmelerinde olduğu gibi kamuoyunda da daha ziyade Hanedandan kalan mallar üzerindeki tartışmalar gazetelere yansımıştır. Tasarı hakkındaki görüşmeler çeşitli başlıklarla manşetten verilmiştir. Örneğin, 19 Nisan 1949 tarihli Yeni Sabah gazetesi bu tasarı hakkındaki görüşmeleri “BMM’de Sakıt Hanedan Malları

¹²² Ancak, kanuna eklenen hükmün yorumu üzerindeki tartışma son bulmamıştır. Aslında günümüzde dahi halen çözülememiş bir miras sorununu ortaya çıkaran bu madde üzerindeki tartışmalar çok daha önceki tarihlere uzanmaktadır. Zira, II. Abdülhamid’in eşlerinden Müşfika Kadinefendi (Kayasoy) ile Berdifelek Kadinefendilerin 431 sayılı kanunun kapsamı dışında bırakılmış olduklarından Türk vatandaşı sıfatıyla gerek yurt dışında, gerekse yurt içinde II. Abdülhamid’in mirasçılar olarak hak talebinde bulunmuşlardır. İlk davanın mirasçılar lehine sonuçlanması üzerine hükümet davanın siyasal yönden çözümü sağlayacak tedbirleri almaya çalışmış, Maliye Vekaleti’nin 17 Mart 1936 tarihli başvurusu üzerine, 20 Mart 1936 tarihinde Başvekil İsmet İnönü imzasıyla 431 sayılı kanunun 8. maddesinin yorumlanması istenmiştir. Osmanlı Hanedanına ait gayrimenkullerin millete intikalini sağlayan 431 sayılı kanunun 8. maddesiyle ortaya çıkan miras sorunu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, *Abdülhamid’in Mirası*, Arba Yayınları, İstanbul 1990; Rifat N. Bali, *Sarayın ve Cumhuriyetin Dişçibaşısı: Sami Günzberg*, Kitabevi, İstanbul 2007. Ancak, bu talep uzun yıllar Meclis komisyonunda takılı kalmış, nihayet Pasaport ve Vatandaşlık kanunlarında değişiklik yapılmasını içeren kanun tasarısının görüşmeleri sırasında CHP milletvekili Ahmet Remzi Yüreğir’in 431 sayılı kanunun 8. maddesinin tekrar yorumunu istemesi üzerine, bu hüküm 2 Mayıs 1949 tarihli meclis görüşmelerinde yeniden gündeme gelmiştir. Aynı tarihte Meclis tarafından “431 sayılı Kanunun meriyete girdiği tarihte hayatta bulunsun, bulunmasını Osmanlı İmparatorluğunda padişahlık etmiş her hangi bir kimse namına Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde tapuda mukayyet gayrimenkul mallar bu kanunun 8 nci maddesi mucibince, kanunun yürürlüğe girmesi ile millete intikal etmiştir. Binaenaleyh 431 sayılı Kanunun neşrinden sonra bu gayrimenkullerin padişahların mirasçılarına intikali yapılamaz ve bu mallar üzerinde verese tarafından hiçbir hak iddia edilemez” şeklinde kabul edilen yorum 7 Mayıs 1949 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. *TBMM T.D.*, D.8, C. 19, 2 Mayıs 1949, s. 31-33; *Resmi Gazete*, 7 Mayıs 1949, Sayı 7201. Böylece hükümetin daha 1936 yılında istemiş olduğu yorum ancak 1949 yılında yayınlanmıştır. Ancak, bu yoruma rağmen günümüzde, hanedan mensuplarının miras konusundaki gerek hukuki, gerekse siyasi girişimleri halen devam etmektedir.

¹²³ *TBMM T.D.*, D.8, C. 18, 18 Nisan 1949, s. 486.

¹²⁴ *Resmi Gazete*, 25 Nisan 1949, Sayı 7190.



“*Üzerinde Yapılan Şiddetli Münakaşalar*” manşetiyle vererek, toplamı bir milyar lirayı geçen bu malların, yeni pasaport kanunuyla memlekete girebilecek olanlara veya onlardan devralmış kimselere verilmeyeceğini yazmıştır.¹²⁵ Yine aynı tarihli Cumhuriyet Gazetesi “*Mecliste Sakıt Hanedan Azasına Ait Görüşmeler*” manşetiyle verdiği habere, “*Hanedan azasından ecnebi devlet reisleri ve elçilerle evli kadınların Türkiye’den transit olarak geçebileceklerine, hanedanla evlilik rabitası kalmamış damat ve gelinlerin yurda dönebileceklerine dair tasarılar kabul edildi*” şeklinde devam etmiştir. Bu kişilerin üzerinde bulunup, zamanında hazineye aktarılmış olan malların iadesinin lazım gelip gelmeyeceği üzerinde en çok durulan mesele olmuştur.¹²⁶ Tasarının kabulünü sayfalarına taşıyan bir diğer gazete de haberi “*Sakıt Hanedana Ait Mallar*” başlığıyla veren Akşam Gazetesi’dir.¹²⁷ Ulus Gazetesi haberi manşetten verirken, özellikle Millet Partili milletvekillerinin Abdülhamid’e ait malların vereseye iadesini istediklerini, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nihat Erim’in “*Saltanatın ilgası kanununun Türk Milletinin bekası kanunlardan biri olduğuna işaret ederek bu kanuna dokunulmayacağını gayet veciz bir şekilde belirttiğini...*” vurgulamıştır.¹²⁸

Bu kanun çerçevesinde Sultan Vahdettin’in karısı İzmit doğumlu Şadiye Müveddet Çiftçi’nin 13 Haziran 1949 tarihinde vatandaşlığa alınması Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştır.¹²⁹ 12 Temmuz 1949 tarihli Cumhuriyet Gazetesi de “*Eski Padişah Vahdettin’in karısı yurda dönüyor*”¹³⁰ başlığıyla bu haberi kamuoyuna duyurmuştur. Akşam Gazetesi ise aynı tarihli nüshasında haberi ikinci sayfada “*Vahdettin’in Eşi*” başlığıyla küçük bir haber olarak vermiş, Padişah Vahdettin’in eşi Şadiye Müveddet Çiftçi’nin Bakanlar Kurulu kararıyla Türk vatandaşlığına alındığını duyurmuştur.¹³¹ Yeni Sabah gazetesi bu haberi “*Hanedana Mensup Kadınlar, Vahdettin’in eşi Türk vatandaşlığına kabul edildi*” başlığıyla ilk sayfasında duyurarak, Meclisin sakıt hanedan üyeleriyle evlenmiş, fakat kocaları ölmüş kadınların ülkeye girişlerine izin veren kanunun kabulünden sonra, kanunun ilk olarak “*bu kadın*”a (Şadiye Müveddet Çiftçi) uygulandığını yazmıştır.¹³² Şadiye Müveddet Hanım, Vahdettin’in 1926 yılında San Remo’da ölümünden sonra, oğlu Ertuğrul ile birlikte Mısır’a yerleşerek burada ikinci bir evlilik yapmış, bu evliliği de 1936 yılında boşanmayla sonuçlanmıştır. Oğlu Ertuğrul’un 1944 yılında ölümünden sonra, 1949 yılında çıkarılan kanun çerçeve-

¹²⁵ Yeni Sabah, 19 Nisan 1949.

¹²⁶ Cumhuriyet, 19 Nisan 1949.

¹²⁷ Akşam, 19 Nisan 1949, s. 2.

¹²⁸ Ulus, 19 Nisan 1949.

¹²⁹ BCA, 30.18.01.02.119.50.10, 13 Haziran 1949.

¹³⁰ Cumhuriyet, 12 Temmuz 1949, s. 3.

¹³¹ Akşam, 12 Temmuz 1949, s. 2.

¹³² Yeni Sabah, 12 Temmuz 1949.



sinde Türkiye'ye dönmüş ve 1951 yılında İstanbul Çengelköy'de hayata veda ederek, köy mezarlığına gömülmüştür.¹³³

Bu kanun çerçevesinde ülkeye girenlerden bir diğeri de Mehmet Kâmil Killigil'dir. Naciye Sultan'la aralarındaki evlilik ilişkisi boşanma sebebiyle son bulan Kâmil Bey, 22 Eylül 1949 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı'yla Türk vatandaşlığına alınmış¹³⁴ ve Türkiye'ye dönmüştür. Bu boşanmanın nedeni, Kâmil Bey'in Pasaport kanununda yapılan değişiklikten faydalanabilmesi düşüncesine bağlı görünmektedir. Zira bu konuda Rana Hanım'ın oğlu, Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi, Prof.Dr. Edhem Eldem, bu boşanmanın Nuri (Killigil) Paşa'nın (Enver Paşa ve Kâmil Bey'in kardeşi) 2 Mart 1949 tarihinde Haliç, Sütluçe Sahilinde bulunan ve kendisinin sahibi olduğu silah fabrikasında meydana gelen patlama sonucunda hayatını kaybetmesiyle ilişkili olabileceği kanaatini bizimle paylaşmıştır.* Zira, Naciye Sultan ve ailesinin Türkiye'deki işlerini yürütmekte olan Nuri Paşa'nın ölümü, bu işleri takip etmek amacıyla Kâmil Bey'in Türkiye'ye dönmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ancak, Kâmil Bey'in Türkiye'ye dönebilmesi için, 18 Nisan 1949 tarihli kanun hükmüne göre, hanedanla olan bağının ölüm ya da boşanma sebebiyle sonlanmış olması ve çocuğunun bulunmaması gerekmektedir. Kâmil Bey'in kızı Rana ise yukarıda bahsedildiği üzere 5 Temmuz 1939 tarihinde çıkarılan özel bir kanunla ülkeye girebilmişti. Dolayısıyla Naciye Sultan ile Kâmil Bey'in boşanmaları kağıt üzerinde alınmış bir karar gibi görünmektedir. Naciye Sultan'ın anılarında ve hanedanla ilgili olarak yayınlanan hatıra ve röportajlarda bu konudan hiç bahsedilmemesi de bu tespitimizi desteklemektedir. Nitekim, Sultan Vahdettin'in kızı Sabiha Sultan'ın İstanbul'a döndükten sonra, 1 Eylül 1952 günü Naciye Sultan ile Kâmil Bey'in kendisini ziyarete gelmiş olduklarını günlüğüne yazmış olması bu görüşümüzü teyit eder mahiyettedir.¹³⁵

22 Eylül 1949 tarihinde Türk vatandaşlığını yeniden kazanan Kâmil Bey, 1962 yılında hayata veda etmiştir. Mehmet Kâmil Killigil'in ölümü 8 Ağustos 1962 tarihli Cumhuriyet ve Milliyet Gazetelerinde "Acı Bir Kayıp" başlığıyla verilmiş, haberde Killigil'i tanıtırken; "merhum Hacı Ahmet Paşa ve merhume Naciye Sultan'ın zevci, Rana Eldem'in babası, Büyükelçi sayın Sadi Eldem'in kayınbabası Mahpeyker Ürgüp, Türkan Mayatepek ve Ali Enver'in amcaları, Hase-ne Killigil ve Mediha Orbay'ın kardeşleri, Kazım Orbay'ın kayınbiraderi Elektrik ve

¹³³ M. Çağatay Uluçay, *Padışahlığın Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 4. Baskı, Ankara 2001, s. 185; Sakaoğlu, *age.*, s. 517.

¹³⁴ BCA, 30.18.01.02.120.71.9, 22 Eylül 1949.

* Prof.Dr.Edhem Eldem'e büyük bir nezakette sorularımıza cevap verdiği ve bu kıymetli bilgileri bizimle paylaştığı için teşekkür ederiz.

¹³⁵ Bardakçı, *Neslişah...*, s. 254.



Makine Yüksek Mühendisi Mehmet Kâmil Killigil vefat etmiştir” ifadeleri kullanılmıştır.¹³⁶

Killigil’in ardından, Beşinci Murad’ın kızı Fehime Sultan’ın ikinci eşi olan Mahmut Behçet, 24 Ekim 1949 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla vatandaşlığa alınmıştır.¹³⁷ 1924 yılında Hanedanın sürgün edilmesiyle Türkiye’den ayrılan Fehime Sultan ve Mahmut Behçet önce Viyana’ya oradan da Nice’e gitmişler, ancak Mahmut Bey burada dükkan açacağı gerekçesiyle, Fehime Sultan’ın eşyasından ve sarayının satışından elde ettiği bütün parayı alarak kayıplara karışmıştır. Bundan sonra Fehime Sultan çok zor günler geçirmiş, açlık ve sefalet içerisinde hayatı sona ermiştir.¹³⁸ Fehime Sultan’ın ölümü üzerine aralarındaki evlilik bağı sona ermiş olan Mahmut Behçet de 18 Nisan 1949 tarihinde kabul edilen yasa çerçevesinde Hanedanla ilişkisi sonlanmış olması dolayısıyla Türkiye’ye dönebilme imkânına kavuşmuş ve 24 Ekim 1949 tarihinde Türk vatandaşı olma hakkını elde etmiştir. Altunhan soyadını aldığı anlaşılan Mahmut Behçet’in 28 Mayıs 1962 tarihindeki vefat haberi dönemin gazetelerinde, *“Piraye Galip’in babası, Viktorya Altunhan’ın eşi Cemile Altunkalp’in ve Bahaeddin Altunhan’ın ağabeyleri Rezan Batur, Zinnur Özdeniz, Samih Tiryakioğlu, Bülent Tiryakioğlu ve Saip Batuf’un dayıları Beşinci Sultan Murat’ın kerimesi merhume Fehime Sultan’ın zevci Mahmut Altunhan 28 Mayıs 1962 günü hakkın rahmetine kavuşmuştur”* şeklindeki ölüm ilanıyla duyurulmuştur.¹³⁹

Kanun kapsamında dönenler olmakla birlikte, kanun hükmünden faydalanamayanlar da bulunmaktadır. Örneğin, II. Abdülhamid’in oğlu Mehmet Abdülkadir Efendi’nin karısı Pakize Mislimelek Hanım, kocasını kaybetmiş olmasına rağmen, bu hakkı kullanamadığını belirtmektedir. Nitekim 2 Eylül 1943 tarihinde eşini terk ederek Sofya’dan, İtalyan işgali altındaki Arnavutluk’un İşkodra şehrinde bulunan II. Abdülhamid’in kızı Naime Sultan’ın yanına gitmiştir. Buşat isimli bir köyde yaşayan Naime Sultan’la birlikte ikamet etmeye başlayan Mislimelek Hanım, İtalyanların Arnavutluktan ayrılırken o bölgeyi Almanlara teslim etmeleri üzerine, Naime Sultan’la birlikte bir Nazi Kampı’na gönderilmiştir. Naime Sultan burada tifo mikrobi kaparak vefat etmiş, Mislimelek Hanım ise II.Dünya Savaşı’nın bitişi üzerine 1946 yılında Beyrut’a geçmiştir. Beyrut’ta II. Abdülhamid’in oğlu Selim Efendi’nin eşi Dürrüyekta Hanım’ın yanına yerleşen Mislimelek Hanım, 1950 yılında, eşinin 16 Mart 1944 tarihinde vefat ettiği haberini al-

¹³⁶ *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1962, s. 2; *Milliyet*, 8 Ağustos 1962, s. 2.

¹³⁷ *BCA*, 30.18.01.02.120.77.1, 24 Ekim 1949.

¹³⁸ Nahid Sırrı Örik, “V. Murad’ın Kızları”, *Tarih Dünyası*, Cilt 3, Sayı 22, 1 Nisan 1951, s. 938; Nahid Sırrı Örik, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, Yayına Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s. 107; Uluçay, *age.*, s. 170; Sakaoğlu, *age.*, s. 485.

¹³⁹ *Akşam*, 29 Mayıs 1962, s. 2; *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1962, s. 3; *Milliyet*, 29 Mayıs 1962, s. 2.



mıştır. Bu haber üzerine 1949 tarihinde Pasaport kanununda yapılan değişiklikten faydalanarak Türkiye'ye dönmek üzere başvuruda bulunmuştur. Mislimelek Hanım'ın ilk evlendiğinde doğan oğlu henüz bebekken vefat ettiğinden başka çocuğu bulunmamaktadır. Dolayısıyla Türkiye'ye dönmesinde bir sakınca yoktur. Dürrüyekta Hanım'la beraber bu haklarını kullanabilmek için Beyrut'taki Türk Büyükelçiliğine başvuruda bulunmuşlar, ancak gerekli izni alamamışlardır. Mislimelek Hanım bu süreci aktarırken, "Burada ben üç Türk sefiri gördüm. Üçü de Cumhuriyetlerine pek sadık adamlardı. Devletlerine bu derece sadık ve bağlı olmaları beni pek sevindirdi. Zira bu tür insanların himmeti ile memleketimizin hürriyeti daim olacaktır. Lakin bize karşı pek adaletsizlerdi..."¹⁴⁰ sözleriyle, aslında kanunun çıkarılmasına rağmen uygulamalarda ortaya çıkan sorunları ve bürokratların kişisel tavırlarından kaynaklanan engellemeleri göz önüne sermektedir. Mislimelek Hanım ayrıca, Selim Efendi 1937 senesinde vefat etmiş olmasına rağmen, kendisi gibi Dürrüyekta Hanım ile Selim Efendi'nin diğer karısı Dilistan Leman Hanım'ın da Türkiye'ye dönemediklerini belirtmektedir. 16 Haziran 1952 tarihinde çıkarılan kanunla kadınların dönüşüne izin verilmesi üzerine çok sevindiklerini belirten Mislimelek Hanım, uzun seneler sonrasında hasretin son bulacağını düşünse de çok yaşlandığını, İstanbul'daki bütün mallarının "o Yahudi Sami" tarafından ellerinden alındığını, eğer dönerse İstanbul'da da aynı sefalete mahkum olacağını düşünerek dönmeyi arzu etmemiş, Dürrüyekta Hanımla beraber Beyrut'ta kalmayı tercih etmiştir.¹⁴¹

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluş aşamasında aldığı en radikal kararlardan birisi olan Halifeliğin kaldırılması, beraberinde Osmanlı Hanedanının da sürgün edilmesini getirmiş ve bu hanedana üye olan kimseler Türk vatandaşlığından çıkarılarak, ülkeye girişleri her ne sebeple olursa olsun yasaklanmıştır. Hanedanın hiçbir üyesinin canına kast edilmeden gerçekleşen sürgün uygulaması kadınlar için 28 erkekler için 50 yıl sürecek-tir. Yeni iktidar, geçmiş dönemin izlerini silmeye çalışırken öncelikle payitahtı İstanbul'dan Ankara'ya taşımış, sonrasında ise Osmanlı ailesinden gelecek her türlü tehlikeyi bertaraf etmek için bütün üyelerini Türkiye Cumhuriyeti sınırlarından çıkarmıştır.

Devletin hanedan üyelerine karşı olan tutumu uzun yıllar değişmemiş, bazı istisnalar dışında hanedan mensuplarından kimsenin ülkeye girişine izin verilmemiştir. Ancak, Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde başla-

¹⁴⁰ *Haremde Sürgüne Bir Osmanlı Prensesi, II. Abdülhamid'in gelini Mislimelek Hanım, istibdat döneminin bilinmeyenlerini anlatıyor*, Hazırlayan: Nemika Deryal Marşanoğlu, İnkılap Yayınları, İstanbul 2011, s. 255.

¹⁴¹ *Haremde Sürgüne...*, s. 255.



yan çeşitli girişimler İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasıyla devam etmiştir. İsmet İnönü'nün otoritesini yerleştirmede en önemli siyasetlerinden birisi olarak yorumlanan, geçmiş dönemin muhalifleriyle barışma politikası, hanedana uygulanan katı tutumun da yumuşamasına sebep olmuştur. Bu çerçevede Naciye Sultan ile Enver Paşa'dan doğan Mahpeyker, Türkân ve Ali isimli çocuklarla Naciye Sultan'ın Kâmil Killigil'den doğan kızı Rana'nın ve bunlara ek olarak Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Okday'ın kızı Hümeysra'nın ülkeye girişlerine ve Türk vatandaşlığına geçirilmelerine dair özel bir kanun çıkarılmıştır. Görülen o dur ki özel bir kanunla ülkeye dönmelerine izin verilen bu çocuklar, kendilerine Türkiye'de yeni birer hayat kurmuşlar ve Cumhuriyetin kendilerine tanıdıkları imkanlardan faydalanarak cumhuriyet vatandaşı kimliğini benimsemişlerdir.

Geçmiş dönemle barışma siyasetinin devam etmesi ve II. Dünya Savaşı sonrasında Türk siyasetinde demokratikleşme çabalarının hızlanarak çok partili hayata geçilmesi, dış ilişkileri de canlandırmış, bu çerçevede yabancı ülke yöneticileriyle evlenmiş olan hanedana mensup kadınların kocalarının konumu dolayısıyla Türkiye'yi ziyaretleri de sıklaşmıştır. Zira, rejimi yerleşmiş ve güçlü bir devlet haline gelmiş olan Türkiye'nin yöneticileri bu hanımların ülkeye girişlerinin engellenmesini dış ilişkiler açısından yaratacağı sakıncaları, dostluk ve iyi niyete aykırı uygulamalar olarak değerlendirmişler ve 18 Nisan 1949 tarihinde pasaport kanununa ekledikleri hükümlerle bu gelişleri meşrulaştırarak, verilecek izinlerin Bakanlar Kurulu yetkisine alınmasını sağlamışlardır. Aynı kanun çerçevesinde kabul edilen ölüm ya da boşanma sebebiyle hanedanla ilişkisi kesilmiş ve çocuğu bulunmayan gelin ve damatların ülkeye dönmesine de izin verilmiştir. Fakat maddedeki "*çocuğu bulunmayan*" ifadesi eşini kaybetmiş ya da boşanmış olmasına rağmen çocuğu bulunduğu için bazı kişilerin bu haktan yararlanmasını engellemiş olduğundan, hükümetin aldığı karara hanedan üyelerinden çeşitli tepkiler gelmiştir.

Adı geçen yasalar çerçevesinde ülkeye dönen kişiler, Cumhuriyet yönetimine karşı herhangi bir girişimde bulunmadıkları gibi, Türk vatandaş kimliğiyle ülkenin seçkin bireyleri olarak önemli görevlerde bulunmuşlardır.

Yine de bu istisnai uygulamalar hanedan üyelerinde bir ümit ışığı ortaya çıkarmış, bu bekleyiş 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte 16 Haziran 1952'de kadınlar için son bulurken, şehzadelerin ülkeye dönüşleri ise 15 Mayıs 1974 tarihli genel af kanununun 8. maddesiyle gerçekleşmiştir.



Ancak, gerek İsmet İnönü döneminde getirilen bu istisnalar gerekse 1952 ve 1974 yıllarında yapılan düzenlemeler, 431 sayılı Hilafetin Kaldırılması ve Osmanlı Hanedanının sınır dışı edilmesiyle ilgili kanunla ortaya çıkan miras sorununu çözümsüz bırakmıştır. Bugün dahi hala çözülememiş bir konu olarak devam eden miras meselesi, Hanedana mensup kişiler tarafından gerek hukuki, gerekse siyasi girişimler vasıtasıyla sonuçlandırılmaya çalışılmaktadır.



KAYNAKÇA

Arşivler

-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Sürelî Yayınlar

- Akşam
- Cumhuriyet
- Düştur
- Habertürk
- Hürriyet
- Milliyet
- Resmî Gazete
- Sabah
- Tarih Dünyası
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
- Ulus
- Yeni Sabah

Kitap ve Makaleler

- Akandere, Osman, *Millî Şef Dönemi, Çok-Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Ali Vasıf Efendi, *Bir Şezadenin Hatıratı, Vatan ve Menfada Gördüklerim ve İşittiklerim*, Yayına Hazırlayan: Osman Selahaddin Osmanoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri I-III, C. II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997.
- Aytepe, Oğuz, "Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 29-30, Mayıs-Kasım 2002, ss. 15-29.
- Bali, Rifat N., *Sarayın ve Cumhuriyetin Dişçibaşısı: Sami Günzberg*, Kitabevi, İstanbul 2007.
- Bardağı, Murat, *Neslişah, Cumhuriyet Devrinde Bir Osmanlı Prensesi*, Everest Yayınları, İstanbul 2011.
- Bardağı, Murat, *Son Osmanlılar, Osmanlı Hanedanı'nın Sürgün ve Miras Öyküsü*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2014.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi, C. II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- Bingöl, Sedat, *Yüzellikler Meselesi, Bir İhanetin Anatomisi*, Bengi Kitap Yayın, İstanbul 2010. *Enver Paş'ın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları, Acı Zamanlar*, Yayına Hazırlayan: O. Gazi Aşiroğlu, Burak Yayınevi, İstanbul, t.y..
- Haremnden Sürgüne Bir Osmanlı Prensesi, II. Abdülhamit'in gelini Mislimelek Hanım, *istibdat döneminin bilinmeyenlerini anlatıyor*, Hazırlayan: Nemika Deryal Marşanoğlu, İnkılap Yayınları, İstanbul 2011.
- Hilafet Meselesi, *Son Halife Mecid Efendi ve Hanedan Mensupları Nasıl Hudud Haricine Çıkarıldılar?*, Derleyen: M. Kamran Ardaçoğ, Petek Yayınları, İstanbul 1955.
- Hülagü, Metin, *Yurtsuz İmparator Vahdettin, İngiliz Gizli Belgelerinde Vahdettin ve Osmanlı Hanedanı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Hürrem Sultan'ın *Torunları Osmanlı Hanedanının Kadınları Anlatıyor*, Hazırlayanlar: İnci Döndaş – Ali Serim, Doğan Kitap, İstanbul 2013.
- Karal Akgün, Seçil, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik 1924-1928*, 2. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul 2006.
- Karataş, Murat, *Atatürkçü Düşünce ve Uygulamaların Algılanması ve Yorumu (1938-1948)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi) Ana-bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.



- Koçak, Cemil, *Abdülhamid'in Mirası*, Arba Yayınları, İstanbul 1990.
- Koçak, Cemil, "Son Padişah Vahdettin'in Torunu Hümeysra Özbaş İle Baş Başa", *Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, ss. 136-161.
- Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. 2, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2010.
- Kutay, Cemal, *150'likler Faciası*, Sıralar Matbaası, İstanbul 1955.
- Mazıcı, Nurşen, "Af Yasalarında 150'likler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 55, Sayı 1, Ankara, Ocak-Mart 2000.
- Nigar, S. Keramet, *Halife İkinci Abdülmecid*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1964.
- Oğuz, Burhan, *Yaşadıklarım, Dinlediklerim, Tarihi ve Toplumsal Anılar*, Simurg Yayınları, İstanbul 2000.
- Okday, Şefik, *Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Bateş Yayınevi, İstanbul, t.y..
- Örik, Nahid Sırrı, "V. Murad'ın Kızları", *Tarih Dünyası*, Cilt 3, Sayı 22, 1 Nisan 1951.
- Örik, Nahid Sırrı, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, Yayına Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.
- Özel, Soli- Cemil Koçak, "Son Padişah Vahdettin'in Torunu Hümeysra Özbaş İle Başbaşa", *Tarih ve Toplum*, Sayı 79, Temmuz 1990, ss. 9-17.
- Pope, Huge, "Ottoman Empire, in Bit of Kismet, Makes Comeback With Young Turks", *Asian Wall Street Journal*, [Victoria, Hong Kong] 07 October 1999.
- Pope, Huge, "Turkey Catches Ottoman Fever", *Wall Street Journal*, 10 October 1999.
- Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 2. Baskı, Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul 2009.
- Sınmaz Sönmez, Cahide, "Cumhuriyet Dönemi Genel Af Tartışmaları ve Uygulamaları Üzerine", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, Sayı 3, Bahar 2006, ss. 77-100.
- Soysal, İlhami, *150'likler*, Gür Yayınları, İstanbul 1985.
- Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Cilt I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989.
- Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 4. Baskı, Ankara 2001.
- Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)*, C. 3, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970.

